

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Svatý Prokop. Život a Sázavský klášter
Saint Procopius. His life and the Sazava
monastery

Vedoucí práce:

ThDr. Jaroslav Hrdlička

Autor:

Jaroslav Kudláček

Praha 2011

Anotace

Tato práce se zabývá životem a osobou sv. Prokopa a Sázavským klášteřem. Život sv. Prokopa je už od jeho narození zahalen řadou otázek. Cílem této práce je Prokopův život popsat tak, jak jej vidí řada autorů v dnešní době. Snažím se zde vycházet z nejnovějších studií známých autorů, ale dát je do souvislosti i s autory staršími. Postupuji v této práci chronologicky, ale ne vždy lze tento postup dodržet. Zaměřil jsem se spíše na světcův život jako takový, tak jak mohl kdysi probíhat. S jeho životem je neodmyslitelně spjat Sázavský klášter, který založil, a proto jsem se stručně snažil vylíčit i historii tohoto slavného kláštera.

Abstract

This paper deals with the life and person of Saint Procopius and the Sázava Monastery. The life of St Procopius is shrouded in many questions since his very birth. The goal of this work is to describe Procopius's life as it is seen by a number of modern-day authors. I attempt to draw from the newest studies by well-known authors while at the same time putting them into context with older authors. I proceed chronologically in this work, though this approach cannot always be followed strictly. I have tended to focus on the saint's life as it could have actually taken place. His life is inextricably bound to the Sázava Monastery, which he founded, and for this reason I have also attempted to briefly render the history of this famous site.

Klíčová slova

Donace, christianizace, kanonizace, legenda, léno, poustevník, opat.

Keywords

Abbot, canonisation, donation, fief(feudum), hermit, Christianisation, legend.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 16. 6. 2011

Jaroslav Kudláček

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval ThDr. Jaroslavu Hrdličkovi za vedení a pomoc při psaní této práce.

Obsah

Úvod	7
1. Svatý Prokop	8
2. Doba svatého Prokopa	9
3. Christianizace	18
3.1. Christianizace a Říše	18
3.2. Christianizace v Čechách	19
4. Sakrální stavby a kláštery	23
5. Svatoprokopské legendy	24
5.1. Podrobnější popis legend	26
5.1.1. Vita minor	26
5.1.2. Vita maior	27
5.1.3. Vita Antiqua	27
5.1.4. Legenda o svatém Prokopu	28
6. Život svatého Prokopa	30
6.1.1. Narození	30
6.1.2. Prokopovo rodiště	31
6.1.3. Rodina	31
6.1.4. Kněžství a slovanské vzdělání	32
6.1.5. Mnišství	35
6.1.6. Kněžství a manželství	37
7. Prokopův odchod do ústraní	38
7.1. Prokopův pobyt v ústraní	38
8. Přijetí řehole sv. Benedikta a založení kostela Panny Marie a Jana Křtitele	42
9. Založení Sázavského kláštera	44
9.1. Prokop a kníže Oldřich	44
9.2. Oldřichova a Břetislavova donace	46
9.3. Prokop opatem	47
9.4. Založení prvního konventu	48
10. Sázavský klášter	50
10.1. Život v Sázavském klášteře	50
11. Prokopova smrt	54
12. Události po Prokopově smrti	55
12.1. První vyhnání slovanských mnichů	55
12.2. Druhé vyhnání mnichů a zánik slovanské kultury na Sázavě	56

13. Prokopova kanonizace	58
14. Ikonografie svatého Prokopa	59
Závěr	62
Shrnutí	63
Seznam literatury	64
Přílohy	67

Úvod

Svatý Prokop, jeden z českých zemských patronů, je neopomenutelnou postavou nejstarších českých dějin. Spolu se svatým Václavem, svatou Ludmilou a svatým Vojtěchem, patří mezi naše nejznámější a nejstarší světce. Jeho postava se svým pojetím legendy, životem a prací, trochu odlišuje od ostatních světců. Možná proto, je v dnešní době postava svatého Prokopa trochu opomíjena a někdy i zcela neznámá. Je však naopak výjimečná svým pojetím legendy. O Prokopově životě nám podávají nejvíce zpráv svatoprokopské legendy, které byly ovšem napsány až po jeho smrti a nedochovaly se v původním stavu. Zřejmě proto je v jeho životopise tolik rozporů a často debatovaných míst, které dodnes nejsou zcela objasněny. Prokopův celý život je z našeho pohledu ne zcela jasný. Největší záhadou se dnes zdá jeho slovanské vzdělání, které rozvíjel v Sázavském klášteře. Tato otázka trápí vědce už řadu let a někdy se jejich výsledky bádání zdají až k neuvěření. V posledních letech se řada autorů snažila Prokopův život popsat. Vzniklo tak několik pohledů na světcův život, které se z většiny shodují na jedné dodnes platné variantě. Snad se mi podaří držet se této cesty a trochu v této práci Prokopův život přiblížit.

1. Svatý Prokop

Svatý Prokop, poustevník a opat.¹ Český patron se narodil v Chotouni, vesnici mezi Českým Brodem a Kouřimí.² Žil přibližně v letech 970 až 1053.³ Rodiče byli stavu zemanského a jmenovali se Vít a Božena.⁴ Byl ženatý a měl syna Jimrama.⁵ vzdal se rodiny i majetku a nastoupil duchovní cestu. Vzdělal se ve slovanském jazyce na Vyšehradě, vstoupil do kláštera a stal se mnichem v benediktinském klášteře. Po nějaké době strávené v klášteře odchází do ústraní k řece Sázavě, kde pobývá jako poustevník.⁶ Nejdříve založil kolem své poustevny mnišskou osadu, kterou pak roku 1032 podporován knížetem Oldřichem i Břetislavem, rozšířil na Sázavský klášter.⁷ Byl prvním opatem Sázavského kláštera a pod jeho vedením se klášter stal sídlem slovanské bohoslužby.⁸ V roce 1588 byly Prokopovy ostatky převezeny do Prahy a uloženy v kostele Všech svatých na Pražském hradě.⁹ Je uctíván jako jeden z českých patronů, mimo jiné patron horníků. Byl kanonizován roku 1204.¹⁰

¹ Sv. Prokop, in: ATTWATER Donald, *Slovník svatých*, Vimperk: Papyrus, 1993, s. 325.

² Sv. Prokop, in: *Ottův slovník naučný nové doby. 4 díl, 2. svazek*, NOVOTNÝ Václav, KAKŠ Jan, Praha: Novina, Tiskařské a vydavatelské podniky, 1937, s. 748.

³ Sv. Prokop, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, DVORNÍK František, KADLEC Jaroslav, REICHERTOVÁ Květa, Freiburg : Herder 1999, s. 620.; Sv. Prokop, in: ATTWATER Donald, cit. dílo (1993), s. 325.

⁴ Sv. Prokop, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, cit. dílo (1937), s. 748.

⁵ Sv. Prokop, in: ATTWATER Donald, cit. dílo (1993), s. 325.

⁶ Sv. Prokop, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, cit. dílo (1937), s. 748.

⁷ Sv. Prokop, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, cit. dílo (1999), s. 620.; Sv. Prokop, in: ATTWATER Donald, cit. dílo (1993), s. 325.

⁸ Sv. Prokop, in: ATTWATER Donald, cit. dílo (1993), s. 325.

⁹ Sv. Prokop, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, cit. dílo (1937), s. 749.

¹⁰ Tamtéž s. 749.

2. Doba svatého Prokopa

Rok narození sv. Prokopa není zcela znám, na rozdíl od přesného data kdy opat zemřel (dne 25. března 1053). Jeho život se odehrával v době, kdy vznikal český stát a česká církev. Tato doba je velmi zajímavou a důležitou epochou našich dějin. Proto bych této době chtěl věnovat jednu kapitolu z mé práce, neboť vývoj, který se v tomto období odehrával, byl i pro samotného Prokopa velmi důležitý.

Svatý Prokop za svůj život zažil vládu několika vládců českého státu: Boleslava I. (935-972), Boleslava II. (973 - 999), dále pak vládu knížat Jaromíra (1004-1012), Oldřicha (1012-1034) a Břetislava I. (1035-1055).¹¹ Toto velmi bouřlivé a ne zcela pevné období, ve kterém se Prokop narodil a žil, ho jistě velmi ovlivnilo, do jaké míry se můžeme ale jen domnívat.

Čechy v tomto období směřují k vytvoření nového státu, tento stát musel ale obstát svou polohou ve střední Evropě, která v té době byla ovlivněna jejím západním sousedem, jímž byla Říše. Nová střední Evropa tedy směřuje cestou křesťanských států, jež nesou základy právě z konstrukce říšských států. Oficiální postoj českého státu k Říši byl teď nejdůležitějším zahraničně politickým bojem o uhájení co nejširší samostatnosti a naopak postoj Říše vedl k udržení rovnováhy mezi zeměmi střední Evropy a hlavně jejich silovými poměry. Střední Evropu té doby tvořily nově vzniklé státy Čechy, Polsko a Uhry. Zatímco zahraniční politika nově vznikajícího Českého státu vedla směrem k legitimizaci postavení ve střední Evropě, uvnitř Čech se rozpoutal boj o sjednocení země.¹² Během 10. a počátkem 11. století v Polsku, Čechách a Uhrách se začali prosazovat dynastičtí vládcí, kteří ustanovovali své monarchie. Taková politika vznikala spolu s hospodářským růstem a centralizací vlády. Centralizace vlády vedla ke vzniku velkých měst, jako byla Praha, ta se pak stávala středem obchodu a duchovního rozvoje. Přitom se začíná rozvíjet kult zemského světce, věčného vladaře nad zemí.¹³

¹¹ Srov. SOMMER Petr, *Svatý Prokop, z počátků českého státu a církve*, Praha: Vyšehrad, 2007, s. 9.

¹² Tamtéž s. 10.

¹³ Tamtéž s. 10-11.

Velmi významný podíl na tomto vývoji měl v českých zemích rod Přemyslovců a tedy i na jejich území středních Čech tento boj započal. Sjednocení probíhalo rychle a úspěšně, proto nám zprávy z té doby uvádějí už jen jedno jméno vládnoucího panovníka Přemyslovců např. Spytihněv I., Vratislav I., kníže Václav. Tak byla upevňována sjednocená podoba státu. Stále však existovala řada místních vládců, kteří brzdili sjednocení státu pod rod Přemyslovců.¹⁴ Tuto překážku však postupně překonal Boleslav I. Tento panovník známý převážně svým krutým činem, jehož se dopustil na svém bratru Václavovi, se dokázal svým neotřelým způsobem vypořádat s ostatními menšími vládci a podrobit si jejich území pod svou vládu. Jedním takovým skutkem, který měl dokázat, že na podrobených územích nastává nová éra, byl čin, jenž se dnes nezdá příliš ekonomický, avšak působil na tehdejší obyvatele a poddané velice prakticky. Boleslav totiž hradiště, kterých se zmocnil, nechal rozbořit, ale vědom si jejich strategické polohy, v jejich blízkosti vybudoval hradiště nová a modernější. Chtěl tak naznačit, že přichází nová doba, které ta stará nemůže konkurovat. Ekonomičtější by bylo stará hradiště zachovat a zmodernizovat, avšak na poddané by tento čin nepůsobil tak symbolicky jako poté, co namísto do starých hradišť, přicházeli denně pracovat do hradišť vybudovaných zcela nově. O to více byla symbolika působivější, když poražení místní vládci a jejich poddaní, byli nuceni vybudovat nová opevnění a tím se sami podíleli na budování nového státu. To, jak Boleslav dovedl v té době přinutit obyvatelstvo k těmto činům, si jistě sami umíme představit. Opevněná hradiště a hrady se staly základem tzv. hradské organizace státu, v němž hrají hlavní úlohu vojenskou a politickou a soustřeďují se do nich centra soudní a církevní moci. Tím Boleslav posílil svou moc ve státě, který rozšířil až na hranice Kyjevské Rusi. Vzápětí jako první český panovník začal razit mince, tím se český stát ve středu Evropy stává centrem obchodu s různými komoditami.¹⁵

Kníže Boleslav po usmíření s Otou I., se snaží politicky upevnit své postavení ve střední Evropě a uvědomuje si, že jediným posledním krokem k celkovému osamostatnění je zřízení samostatného biskupství. Je pak velmi zajímavé a snad i ironií osudu, že tento v očích církve dodnes bratrovrah a neznaboh měl hlavní přičinění na zrození české církve.¹⁶ Však pohnutky, které ho k tomu vedly, nebyly z velké víry k bohu, ale spíše čistě pragmatické. Ať se na to díváme jakkoliv, je důležité říci, že prosazení samostatného biskupství bylo hlavně jeho dílem, i když se ho do své smrti nedočkal.

¹⁴ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 11.

¹⁵ Tamtéž s. 13.

¹⁶ Tamtéž s. 15.

Soustavnou snahu Přemyslovců o vybavení Pražského hradu takovouto institucí, můžeme sledovat už dlouho. Hlavním úkolem těchto úřadů bylo posílit moc panovníka, který stál za zřízením takového ústavu. V počátcích snahy o zřízení nového biskupství stál právě Boleslav I., ten se ujal jednání v polovině 10. století. Jak však sám zjistil, tehdejší doba tomu nebyla příliš vhodná. Řezenský biskup Michael, do jehož okrsku české země patřily, nebyl tomuto nakloněn a ani u arcibiskupa mohučského Wilhelma se tato snaha nesetkala s kladnou odezvou. Arcibiskupství magdeburské, které bylo zřízeno roku 968, bylo příliš mladé a nemělo patřičný vliv a ani sám papež pak neprojevil dostatečnou ochotu k jednání. Proto bylo třeba od Přemyslovců čekat na vhodné období a jednání včas obnovit. Nakonec uspěl Boleslav II. a nové biskupství mělo být podřízeno arcidiecézi mohučské a za jeho prvního biskupa byl vybrán Dětmár. Tento vzdělaný muž saského původu, byl do úřadu doporučen mimo jiné i z důvodu, že dobře mluvil slovanským jazykem. Dětmár byl vysvěcen již na počátku roku 976 a vlastní biskupství započalo svůj úřad téhož roku, až po smrti staršího Boleslava. Mladší Boleslav dovršil úsilí svého otce a těžil z úspěchů, jehož se české diplomacii podařilo dosáhnout. Tím byla snaha o institucionální zakotvení Přemyslovského státu dovršena. Na Pražském hradě tak byl zřízen úřad, který dopomohl a urychlil počátky české christianizace.¹⁷

Vláda Boleslava II. pokračuje válkou s Otou II. a následným vpádem do Bavor a zpusťšením statků na Dunaji. Odvetný vpád do Čech skončil v roce 976 porážkou Bavorů. Následná léta byla ve znamení útoků a plenění na obou stranách až do roku 978, kdy Boleslav uzavřel mír s Otou II. Zajímavé je pak až datum 19. února 982, kdy byl v Levém Hradci, zvolen druhým pražským biskupem Vojtěch Slavníkovec. Společně pak s Boleslavem zakládají v roce 993 v Břevnově první mužský klášter.¹⁸ Poté kníže onemocní a není už schopen vlády. Na počátku roku 999 umírá, jeho poslední přání bylo založit nový klášter na Ostrově u dnešní Davle. Ve stejném roce pak jeho nastupující syn Boleslav III. klášter zakládá, přesný datum ovšem neznáme.

Na počátku 11. století se však situace zhoršila, Přemyslovská dynastie se ocitá na pokraji vymření a doba Boleslava I. a jeho velké říše je nenávratně pryč. Po vyvraždění

¹⁷ Srov. CHARVÁT Petr, *Boleslav II. založení Pražského biskupství (973/976)*, in.: Moravia magna (elektronická verze), http://www.moraviamagna.cz/historie/h_prbisk.htm

¹⁸ V tomto klášteře měl působit i svatý Prokop.

Slavníkovců roku 995 v Libici odchází Vojtěch z biskupského úřadu. Vládnoucímu rodu tyto události ne zcela prospěly. Boleslav II. po sobě zanechal tři syny, kteří svým neustálým bojem o trůn přivádějí dynastii téměř k zániku. Boleslav III., nejstarší z bratrů, provdal svou jedinou dceru za jednoho z představitelů Vršovců, tomu však posléze sám utnul hlavu a vnuků se nedočkal. Krutý boj o trůn však nekončí a ještě před tím nechává svého mladšího bratra Jaromíra, dosud bezdětného, vykastrovat.¹⁹ Oldřicha, který už pak potomka má, nemanželského syna Břetislava, chce nechat přímo zabít. Oldřich utíká do Bavorska pod ochranu vévody a pozdějšího císaře Jindřicha. Řádění Boleslava III. vyvolá odpor a kníže je na čas vypuzen, odchází k Jindřichovi Schweinfurtskému, ten jej však zajal a uvěznil. Krize zde vrcholí a český trůn je prázdný. Trůn obsazuje doté doby neznámý polský Přemyslovec Vladivoj. Ten jako první český kníže získává z rukou krále Jindřicha II. Čechy v léno. Následujícího roku se ale Vladivoj upije k smrti. Na počátku roku 1003 se objevuje na trůnu opět Boleslav III., pomsta ho však vede opět k rozpoutání dalšího teroru na který reagují čeští předáci stížností do Polska. Boleslav Chrabrý si zve českého knížete na přátelskou rozmluvu nejspíše na hrad Krakov, zde je však zajat, oslepen a následně uvězněn. Umírá snad až kolem roku 1037. Boleslav Chrabrý hned následující den vyráží do Prahy a opanuje většinu Čech. To se však nelíbilo německému králi Jindřichovi II. a na konci léta 1004 vyráží do Čech, s ním i vypuzený Jaromír. Jaromír pak v čele vojska vyrazí ku Praze, kde vypukne povstání a polská osádka opustí město. V září téhož roku uděluje Jindřich Jaromírovi Čechy v léno.²⁰

V zemi ale nastává patová situace a vláda Přemyslovců je ohrožena. Územní ztráty i přetrhané vazby českých předáků k dynastii, pozici knížete silně omezovaly. Oporu Jaromír opět našel až v králi Jindřichu II. Osobně s ním v čele své družiny vyjžděl a válčil proti Boleslavovi Chrabrému. Válečné výpravy a snad i vědomí toho, že už bude bez potomků, ho natolik oslabilo, že ho snadno z trůnu svrhl jeho bratr Oldřich. Byl vlastně jediný ze tří bratrů, který mohl dynastii zachránit před vymřením. V dubnu roku 1012 zbavuje dosud vládnoucího knížete Jaromíra vlády. Vyhnaný Jaromír hledá podporu nejdříve v Polsku u dvora Boleslava Chrabrého, ale ani tam ani v říši nenašel výraznější podporu. Nakonec přijíždí v září roku 1012 ke královskému dvoru do saského Merseburku a zde před králem si nárokuje právo na český trůn. Král Jindřich II. si byl vědom vzrůstající Oldřichovi pozice v Čechách, proto usoudil, že tažení za prosazení Jaromírova nároku by se neobešlo bez velkých vojenských

¹⁹ Srov. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země (1012-1055)*, od Oldřicha po Břetislava I., Praha: Libri, 2008, s. 10.

²⁰ Srov. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců II. Léta krize a obnovy (972-1012)*, od Boleslava II. po Jaromíra, Praha: Libri, 2007, s. 14-22.

ztrát. Tak se Jaromír nedočkal královy pomoci a namísto toho byl obžalován a poslán do vězení do Utrechtu. Oldřich byl posléze pozván do Merseburku, uznán českým knížetem a v říjnu roku 1012 mu zde král udělil Čechy v léno. Oldřich tím na sebe přijal bratrovy závazky a to především v podobě pomoci při královských taženích proti polskému knížeti Boleslavu Chrabrém.²¹ Po krátkém míru mezi Polskem a Říší přicházejí opět válečná tažení do Polska a obrana české země před nájezdy z polské strany. Oldřich spolu s císařem obléhají několik polských hradů, ale nakonec se stahují zpět do Čech, císař do Merseburku. Tam, patrně jako odměna za Oldřichovy služby, byl urychleně vysvěcen nový pražský biskup Ekkehard, který nahradil zesnulého Thiddaga. Nakonec roku 1018 uzavírá Boleslav Chrabrý s Říší mír. Oldřichův vliv na císaře díky nepotřebě vojenské pomoci se tím sice snížil, ale odvádí pozornost obou vládců, císaře na jih a západ Říše a Chrabrého na výpravu proti Kyjevské Rusi. Zmizelo tak nebezpečí výpadu z polské strany a Oldřich se rozhodne jednat a kolem roku 1019 obsazuje Moravu. Tu posléze svěruje do správy svého syna Břetislava.²²

Dalším úkolem bylo dobře zabezpečit dynastii. Oldřich vědom si nepřilíš vznešeným původem svého syna Břetislava, který vzešel z nemanželského a nepřilíš rovného svazku, se snaží tento palčivý problém vyřešit sňatkem, jenž by jeho syna pozvedl a zajistil mu potřebnou podporu. Nevěsta, vybraná pro mladého kněžice, pocházela z rodu Babenberků, dcera markrabího bavorské Severní marky Jindřicha ze Schweinfurtu. Druhá větev Juditina rodu spravovala Východní marku úzce sousedící s nově dobytou Moravou.²³ Legenda o Břetislavovi a Jitce popisuje velkou náklonnost obou a následný únos nevěsty za účelem sňatku. Jednalo se však o dobře promyšlený politický tah, jenž měl zakrýt určité nesrovnalosti Břetislavova původu. Dojemné vyprávění o vzplanutí lásky mělo nejspíše zmírnit akt únosu, jenž v očích tehdejší společnosti i církve nebyl tolerován. Judita, urozená, s mocným příbuzenstvím, plně vyhovovala tomuto plánu. A proč Přemyslovci zvolili takový riskantní plán únosu, který mohl skončit s fatálními následky? Postavení levobočka Břetislava nebylo takové, aby se mohl ucházet o urozenou nevěstu, proto byl únos jediným východiskem. Judita byla střežena v Schweinfurtském hradu, v němž se nacházel i malý rodinný klášter, přesto únos proběhl hladce a bez následků. Z toho lze usuzovat, že mohl být předem dohodnut. Tento sňatek s dcerou z rodu Babenberků, pak legitimizoval postavení mladého Břetislava jak

²¹ Srov. LUTOVSKÝ Michal, cit. dílo (2008), s. 13-14.

²² Tamtéž s. 15-16.

²³ Tamtéž s. 59.

vůči domácímu, tak i zahraničnímu prostředí.²⁴ Další neméně významnou úlohu splnil tím, že události vedly nyní jiným směrem než k vymření Přemyslovského rodu.

Druhá polovina vlády knížete Oldřicha není zcela popsána. Na císařský trůn nastupuje nová dynastie a Čechy zde patrně už nehrály žádnou důležitější úlohu. Nastává klid zbraní a upevňování moci Přemyslovců v zemi. Až do roku 1031 kdy kníže vytáhl proti Uhrám, jež ohrožovaly moravské hranice a uštědřil jim velkou porážku. Nás však bude zajímat rok 1032, kdy se měl na popud knížete Oldřicha založit první sázavský konvent.²⁵ Setkání knížete při lovu s poustevníkem Prokopem se mělo odehrát v roce 1030.²⁶ Zde se poprvé setkává osud Prokopa s rodem Přemyslovců, nebude to však první ani poslední panovník rodu, který ovlivní světcův osud. Život svatého Prokopa je s rodem Přemyslovců přímo spjat a hlavně Oldřich a Břetislav hrají v jeho životě důležitou roli. A jak později uvedu i synové Břetislava mají vliv na svatoprokopskou úctu a samotný Sázavský klášter.

Mezitím Oldřichova neústupná politika vůči císaři Konrádovi vyvolala napětí mezi českým knížectvím a Říší. K poslušnosti ho přiměla až porážka, kterou mu uštědřil císařův syn Jindřich. Na podzim roku 1033 se kníže dostavil na sjezd do saského Vrba. Oldřich se ale patrně nechtěl podříditi a byl shledán vinným a následně uvězněn. Na jeho místo nastoupil jeho syn Břetislav. Nakonec byl na Velikonoce roku 1034 Oldřich omilostněn a vrátil se do Čech pod podmínkou, že se o vládu bude dělit se svým bratrem Jaromírem, který se vrátil po letech z exilu. Oldřich ovšem opět nehodlal dělat kompromisy, nešťastného Jaromíra nechal oslepit a internovat a svého syna Břetislava vyhnal ze země. Tím opět koncentroval všechnu moc v Čechách a na Moravě do svých rukou. Neradoval se však z této skutečnosti dlouho a 9. listopadu 1034 zemřel.²⁷ Knížetem se opět stal Jaromír. Slepý a bez možnosti mít potomky, si byl vědom, že jeho vláda nemá budoucnost. Vzdal se jí tedy ve prospěch Břetislava.

Břetislav se snažil opět získat důvěru císaře Konráda II. Povedlo se mu to v tomtéž roce při tažení proti Luticům, které se vyvinulo v úspěšné tažení. V roce 1039 nastala krize u sousedních sousedů, čehož Břetislav využil a podnikl válečnou výpravu do Polska. Hlavním cílem bylo město Hnězdno. V Hnězdně vzniklo arcibiskupství, které bylo vázáno na ostatky

²⁴ Tamtéž s. 59-60.

²⁵ Srov. LUTOVSKÝ Michal, cit. dílo (2008), s. 17.

²⁶ *Svatý Prokop divotvůrce*, otcové OSBN, Olomouc 2003, s. 12.

²⁷ Srov. LUTOVSKÝ Michal, cit. dílo (2008), s. 17-18.

svatého Vojtěcha. Břetislavova snaha zřízení vlastního arcibiskupství začala tím, že chtěl přenést ostatky světce zpět do Prahy a tady, jako v polském Hnězdně by nad jeho hrobem vznikl nový církevní střed Čech. Výprava do Polska neměla tedy jen loupežný charakter, ale sledovala Břetislavův cíl učinit v Praze arcibiskupství. Proto se výpravy účastnil i biskup Šebíř, který měl ostatky světce vyzvednout.²⁸ Po dalším plenění Polska se výprava vrátila zpět do Čech. Do Prahy se Břetislav vrátil s tučnou kořistí a v čele triumfálního pochodu s relikviemi, které nesli opati.²⁹ Významným ziskem bylo připojení Slezska k českému státu a přenesení ostatků sv. Vojtěcha zpět do Prahy.

Po návratu do Čech však nastaly knížectví zlé časy. Zatímco Konrád II. Břetislavovi jeho skutky toleroval, po jeho smrti se situace změnila. Na jeho místo nastoupil jeho syn Jindřich III. Tomu se nový vzrůst Břetislavovi moci nezamlouval. Proto Břetislav poslal do Říma zmocněnce, kteří měli zmírnit dopad polského tažení. Ti však neuspěli, naopak se museli hájit z nařčení, že české vojsko v Polsku páchalo těžké hříchy. Žalobcem byl hlavně mohučský arcibiskup, jenž se obával vyjmutí Prahy ze své provincie. Nepomohl tu ani slib založení nové církevní kapituly ve Staré Boleslavi, čímž by se odčinilo zlo spáchané v Polsku. Král Jindřich žádal navrácení polské kořisti a vrácení Slezska.³⁰ Na to však kníže nepřistoupil a Jindřich chystal proti Čechám válečnou výpravu. Tu se českému knížeti podařilo zažehnat poskytnutím svého syna Spytihněva jako rukojmí. Když pak Břetislav na počátku roku 1040 nepřistoupil na císařovi další tvrdé podmínky, bylo o válce rozhodnuto. Německé vojsko směřovalo ku Praze dvěma proudy. Z jihu postupovalo vojsko pod Jindřichovým vedením. Severnímu slabšímu sboru velel míšeňský markrabě Ekkerhard II. Nechyběl tu ani oddíl mohučského biskupa. Jižnímu úseku, směřující přes Plzeň ku Praze, měl čelit sám Břetislav. Severní Čechy měl hájit bílinský kastelán Prkoš s oddíly z Moravy a uherskou jízdou. Rozhodující střetnutí se očekávalo na jihu. Břetislavovi se podařilo královské vojsko dostat do léčky a ušetřit Jindřichovi několik porážek. Vojsko sice neztratilo všechnu bojeschopnost, ale Jindřich už se o další pokus prorazit do Čech nepokoušel. Na severu ale česká obrana tolik úspěšná nebyla. Prkoš, podplacený německou stranou se stáhl do vnitrozemí a Sasové pronikli do Čech, kde počali loupit v pohraničí, stáhli se až po zprávách z jižního bojiště. Vítězství to však úplné nebylo a na vyjednávání nemělo velký vliv. Zde se osvědčil jako prostředník

²⁸Srov. ŽEMLIČKA Josef, *Společnost v područí státu*, in.: SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, ŽEMLIČKA Josef, *Přemyslovci budování Českého státu*, Praha: NLN, 1999, s. 165-168.

²⁹Podle dějepisců, se tento triumfální pochod nemohl obejít ani bez opata Prokopa, protože v Čechách v té době bylo opatů tak málo, že tam Prokop nemohl chybět.

³⁰Srov. ŽEMLIČKA Josef, cit. dílo (2009), s. 170.

poustevník Vintíř, který udržoval už dlouhou řadu let osobní styky jak s Oldřichem, tak s Břetislavem. Došlo k výměně zajatců za Břetislavova syna Spytihněva. Zrádce Prkoš byl popraven a kníže tak dával najevo, že zradu nebude tolerovat. V té době asi nebylo takové chování výjimkou. Předáci rádi schvalovali tažení za hranice s vidinou tučných zisků, ale pro obranu země už tolik ochotní nebyli. Následující rok 1041 se rýsoval konflikt, který už byl nad síly knížete. Vědom si toho, že Jindřich se už nespokojí s ničím jiným než s jeho pokořením, nabízel osobní jednání a vysílal posly. Dostal však ultimátum, že pokud se nepodrobí a nevzdá polské kořisti, bude proti Čechám svoláno další tažení. Další špatná zpráva byla ztracení uherského spojence. Tím se Břetislav ocitl v izolaci. Další útok na sebe nenechal dlouho čekat. Opět dvě armády, ze severu a z jihu pronikali do Čech. Rychlost a lehkost, se kterou se německé oddíly dostaly až ku Praze, značilo opět neochotu předáků bojovat. V září se obě vojska spojila před Prahou. Praha byla obležena a Břetislavovo postavení vypadalo bezvýchodně. Kdyby však vydržel do podzimních lijáků, mohla se karta obrátit. Nevydrželi však čeští předáci. Biskup Šebíř v obavě z pomsty mohučského arcibiskupa, utekl do Jindřichova tábora a následovala ho řada velmožů. Králi slíbili, že pokud se Břetislav nevzdá, sami ho přivedou v okovech.³¹ Nato český kníže kapituloval.

Břetislav se musel pokořit, zaplatit velkou sumu peněz a v říjnu se na králův příkaz musel dostavit do bavorského Řezna. Opět putoval do Německa jeho syn Spytihněv jako rukojmí. Prohraná válka a zpustošená země to vše gradovalo ke vzpouře. Břetislav si však vládu uměl udržet a překvapivé jednání v Řezně mu pozici ještě posílilo. V říjnu se na králův příkaz dostavil do Řezna, kde musel Jindřicha žádat o odpuštění. Pak král udělil Břetislavovi Čechy v léno a dokonce mu dovolil si ponechat některá polská území. O navrácení Vojtěchových ostatků už nebyla řeč, ale ani o povýšení Prahy na církevní metropoli. Překvapivé císařovo rozhodnutí sledovalo určitý cíl, potřeboval spojence proti Uhrám, jež byly bránou do Byzance.³² Po návratu z Řezna se Břetislav soustředil na upevnění svého postavení. Svě zrádné předáky nechal potrestat a biskupa Šebíře uvrhl na nějaký čas do vězení. V tomto období se Čechy pevněji připoutaly k Říši a Břetislav si zachovával přátelství s římsko-německým panovníkem. V roce 1042 se Břetislav v čele svých oddílů účastní králova tažení do Uher. I přes vojenské úspěchy tažení však politická otázka Uher nebyla vyřešena. Tažení pokračovala i v následujících letech, některých se Břetislav osobně dál

³¹ Srov. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země (1012-1055) od Oldřicha po Břetislava I.*, Praha: Libri, 2008, s. 102-132.

³² Srov. ŽEMLIČKA Josef, cit. dílo (2009), s. 170-171.

účastnil.³³ Nás však budou spíše zajímat významné Břetislavovy církevní fundace, které v tomto období udělal:

založení kolegiátní kapituly ve Staré Boleslavi, která byla vysvěcena biskupem Šebířem v květnu 1046,

založení kláštera v Rajhradě nedaleko Brna v roce 1045,

založení kláštera v Sázavě, připravené již za panování Oldřichova.³⁴

Tolik fundamentálních počínů a pro nás nejzajímavější založení kláštera v Sázavě, mohlo vzniknout z více příčin. Kniže snažící se povýšit Prahu na metropoli věděl, že založení dalších církevních statků mu dopomůže k tomuto cíli. Je možno se i domnívat, že válka, která tak dlouho pustošila zemi, měla na její obyvatele neblahý vliv a založení církevních staveb mělo dopomoci k obnově země a pozdvihnout morálku poddaných. Možná, že i Břetislav, vědom si svých skutků v taženích, chtěl tímto počinem své činy neutralizovat ba dokonce křesťansky odčinit. Ať už byl důvod jakýkoliv, je zřejmé, že doba byla přímo příhodná proto, aby vznikaly nové sakrální stavby a lidé v nich nalézali útěchu. Břetislav už se jen pak snažil zabezpečit hlavně moravské hranice. S podporou krále Jindřicha si vyjednal dohodu s Kazimírem a upevnil česko-polské hranice. Na jednom tažení do Uher v roce 1055 však Břetislav v Chrudimi umírá. Byl pohřben v kostele sv. Víta na Pražském hradě.

Břetislav rozšiřoval své území hlavně na úkor zesláblého Polska. Vědom si však říšského vlivu, snažil se nenarušit rovnováhu ve střední Evropě. Břetislav věděl, že jen udržení dobrých vztahů s Říší mu dopřeje klid na expanzi do sousedních států. Poučil se z chyb a směřoval politiku směrem k Říši. Jeho snahou bylo vyrovnat minulé uzemní ztráty a dosáhnout královské koruny. Po jeho smrti se stal novým knížetem jeho nejstarší syn Spytihněv II., ten v březnu roku 1055 obdržel od císaře Jindřicha III. Čechy v léno.³⁵ Vláda Stytihněva II. se odehrála až po Prokopově smrti, proto bych zde úvodní kapitolu o době v níž se světec narodil a žil ukončil.

³³ Srov. BLÁHOVÁ Marie, FROLÍK Jan, PROFANTOVÁ Naďa, *Velké dějiny země Koruny české I.*, Praha: Paseka, 1999, s. 400-403.

³⁴ Srov. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III.*, cit. dílo (2008), s. 102-132.

³⁵ ČAPKA František, *Dějiny země Koruny České v datech*, Praha: Libri 2010, s. 68.

3. Christianizace

3.1. Christianizace a Říše

V počátcích patřilo křesťanství k víře elitní. O přijetí křesťanství šlo hlavně knížatům a nešlo tu jen o náboženství, ale hlavně o křesťanský život jako takový. Knižata se setkávala se sousedními franckými hrabaty, jednala s nimi a uzavírala dohody, ale byla v nevýhodném postavení vůči křesťanům. Křesťané to dávali najevo třeba tím, že nutily „pohany“ sedět při společných hostinách na zemi.³⁶ Když chtěl „pohan“ vstoupit do manželství musel přijmout křest.³⁷

Knižata měla tedy všechny důvody přijmout křest. Pro jejich poddané (kmen) tu ale tato možnost nebyla a nepřicházela ani v úvahu. Vše vzrůstalo a padalo s kultem bohů a ten kmen držel pohromadě. Vzdát se ho v té době dost dobře nešlo, pro obyčejného člověka by to znamenalo zhroucení světa. Kmen proto křesťanství přijmout nechtěl a ani nemohl. To měla prolomit christianizace, která znamenala společenský a duchovní převrat. Byla to revoluce světa lidí a bohů. Na křesťanství mohl přejít jednotlivec, ten kmen neohrozil, mohl přejít i kníže, ale když se měl jako hlava kmenu zúčastnit kultovního rituálu, dostal se s kmenem zákonitě do konfliktu a ten se ho mohl pokusit svrhnout.³⁸

V tomto duchu bylo i pojetí Římské říše. Byla to říše středu a všichni, kdo se nacházeli za jejími hranicemi, byli barbary. Žádná změna v tomto ohledu nenastala, ani když se Říše stala říší křesťanskou. Byl tu císař, který měl přímou odpovědnost za spasení poddaných, odpovědnost se však vztahovala na obyvatele Říše a všichni za jejími hranicemi jsou necháni svému osudu. Jejich naděje na spasení byla v tom podřídit se Říši a stát se její součástí. Přijmout křesťanství znamenalo pro barbary poddat se. Císař byl ten, který křtil a obracel na

³⁶ Známy je případ českého knížete Bořivoje, který musel na Svatoplukově dvoře sedávat při hostinách na zemi a aby tuto pohanu napravil, přijal křest.

³⁷ Srov. TŘEŠTÍK Dušan, *Od příchodu Slovanů k „říši“ českých Boleslavů*, in.: SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, ŽEMLIČKA Jan, *Přemyslovci budování Českého státu*, Praha: NLN, 2009, s. 77.

³⁸ Tamtéž s. 77.

víru nově obrácená knížata pod svůj patronát. Pak uváděl křtěnce do postavení svých synů a začleňoval je spolu s jejich národy do Říše a říšské církve.³⁹

Přijmutí křestu znamenalo konec starého kmenového zřízení, tím prosadit stát a rozbít tento řád a vládu starých bohů, dosazením nového boha a nového zřízení. Stát pak vlastně vznikal společně s christianizací a jedno podmiňovalo druhé. S tím souviselo získání legitimacy vůči Říši. Přijetím křesťanství a zřízením státu získávala knížectví mezinárodní legitimitu a uznání na stejnou úroveň s Říší. Křesťanství pak mělo vlastně dvojí funkci. Jednak bylo součástí a podmínkou tak zvaného mezinárodního uznání a integrace a pak mělo funkci rozvrácení starého zřízení a revoluci kmenové společnosti.

3. 2. Christianizace v Čechách

Počátkem 11. století byly Čechy a Morava už částečně christianizovány. Nejstarší zpráva o proniknutí křesťanství do Čech náleží už od poloviny 9. století.⁴⁰ Přes počátky cyrilometodějské tradice v tom hrálo i svou úlohu začlenění jak politicky, tak geograficky do sféry a vlivu římské církve.⁴¹ Přijímáním křesťanství se urychlilo a dovršilo sjednocení v novém státě, které započal už Boleslav I. Novou víru přijímali z knížat hlavně Přemyslovci, ovládající ponejvíce střední Čechy.⁴² Přemyslovci spolu s křesťanstvím získali výhodu nad ostatními rodovými a kmenovými institucemi, které lpěly na starých zvycích a zvyklostech. Pak můžeme mluvit o zápase křesťanství s pohanstvím, kde křesťanství získávalo zcela jistě navrch. Setkání s novým učením mělo za následek ztrátu důvěry ve staré bohy a rozvinulo ideovou podporu státotvorného procesu. Tento proces však nebyl jednoduchý, prostý člověk např. rolník byl zvyklý žít, pracovat a uctívat bohy, kteří chránili jeho dům, pole nebo dobytek už po celé generace, se nevzdal těchto zvyklostí lehce. I když křesťanskému bohu porozuměl, nakonec se zase obrátil ke svým starým a osvědčeným pořádkům. Nedůvěra ve vše nové tu

³⁹ Srov. TŘEŠTÍK Dušan, cit. dílo, (2009), s. 77-79.

⁴⁰ Srov. FIALA Zdeněk, *Přemyslovské Čechy, Český stát a společnost v letech 995-1310*, Praha: NPLP, 1965, s. 66.

⁴¹ Stále není zcela jasné, zda proniklo křesťanství do Čech přes Velkou Moravu nebo z naší západní hranice.

⁴² Jé znám Bořivojův křest, který je pokládán za první křest českého přemyslovského knížete.

hrála svou roli. Nebylo zcela ani lehké a technicky možné při nedostatku kněží a kostelů proniknout k prostému lidu. Sice už v 10. století, pohanství jako myšlenková soustava byla již mrtvá, přesto její kulturní působení stále doznívало v lidové tradici po staletí.⁴³

Jak už jsem napsal, přijímání křesťanství probíhalo od shora dolů. Nejdříve přijal křest kníže jeho družina a pak velmoži. V 11. století se už tato vrchní vrstva chovala jako křesťané a osvojili si základní pravidla křesťanství. Křesťanství u knížete i jejich rodáků vítězilo hlavně proto, že upevňovalo jejich pozici jak ideologicky, tak prakticky. Křesťanský monoteismus byl pro panovníka velice důležitou pomocí pro upevnění jeho postavení.⁴⁴ V nižších vrstvách už docházelo k pokřesťanstění pomaleji. Převládali tu stále staré zvyklosti, které byly pro křesťanství nepřijatelné. Kníže se snažil staré zvyky vymýtit.⁴⁵ Avšak i knížecí rodina se ne úplně vymanila ze všech starých zvyklostí. Hlavní roli v tomto procesu hráli Přemyslovci. Jako vládci sjednocených Čech a dobyté Moravy se pod jejich dohled dostala i zemská církev.

Velkým Boleslavovým počinem bylo, že umístil u správních hradů trhy a ustanovil jejich konání na neděli. Lidé, kteří pak přišli na nedělní trhy, se mohli rovnou účastnit nedělních bohoslužeb, což byl knížecí záměr. Ovšem opatření, které mělo do kostelů přivést nové věřící, silně kontrastovalo s příkázáním o svěcení neděle.⁴⁶ I když se kníže snažil o pokřesťanstění co nejvíce poddaných, nezvolil k tomu zrovna schůdnou cestu pro samotné křesťanství. Z toho lze usuzovat, že Boleslav nebyl zcela srozuměn s církevními zvyky. I kněží, kteří za Boleslavovy vlády působili v Čechách, byli pestrého původu a jejich učení bylo rozličné. Nepořádek v církevní praxi mělo zamezit zřízení biskupství. Přes všechny snahy vedené Boleslavem I. uspěl až jeho syn Boleslav II. Roku 968 se Boleslavova sestra Mlada, která zastupovala českou stranu v Římě, vrátila s povolením papeže Jana XIII. zřídit v Praze a na Moravě biskupství. Bylo ale třeba ještě získat svolení řezenského biskupa a římského císaře. To se povedlo až roku 972, kdy nastoupil na svůj úřad v Řezně reformní biskup Wolfgang. Boleslav II. dokázal pro věc získat i Otu I. a na sjezdu v Quedlinburku bylo rozhodnuto. Biskup dal souhlas ke zřízení pražského biskupství. Poměry v Říši se však následně změnila a vysvěcení prvního pražského biskupa Dětmara bylo až v roce 976.⁴⁷ Tento počín důležitý pro českou církev však neznamenal konec úsilí Přemyslovců. Jak Boleslav II.

⁴³ Srov. ŽEMLIČKA Josef., *Čechy v době knížecí*, Praha: NLN, 1999, s. 19-22.

⁴⁴ Srov. FIALA Zdeněk, cit. dílo (1965), s. 68.

⁴⁵ Například Břetislav I. ustanovil, že každý kdo pochová mrtvého na poli nebo v lese, musí dát arcijáhnovi vola a zaplatit tři sta denárů knížeti jako pokutu.

⁴⁶ Srov. SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, cit. dílo (2009), s. 258-259.

⁴⁷ Tamtéž, s. 258.

tak i ostatní Přemyslovci směřovali snahy k vlastnímu arcibiskupství a tím i k naprostému osamostatnění. České panství se však postupně rozpadalo a na rozdíl od Polska a Uher, které postupně svá arcibiskupství získaly, tento záměr uskutečněn nebyl. Záměr zřízení arcibiskupství zde pak zůstává jako politická idea naplněná až roku 1344. Zřízení pražské a moravské arcidiecéze bylo největším činem Přemyslovců v počátcích christianizace. Christianizace země nyní významně postoupila a urychlila výstavbu církevních organizací po celé zemi.

S biskupstvím souvisí i osoba biskupa. Osoba biskupa však byla stále podřízena knížeti a závisela na jeho darech. Biskup měl pravomoc pouze v liturgickém působení v dosahu knížecího dvora a na výkonech sakrálních činností v diecézi. I samotná volba biskupa závisela na přízni českého panovníka. Kníže nadále vystupoval jako soudce a zákonodárce i v církevních otázkách. Proto se pak pokřesťanství a zbavení poddaných pohanských zvyků odráželo na jeho prestiži. S tím jsou spojeny Hnězdenské dekry vydané roku 1039 Břetislavem I., které zavazovaly velmože i lid ke křesťanským povinnostem. Byly vyhlášeny nad hrobem svatého Vojtěcha a měly se stát jakousi jeho satisfakcí. Další dekry pak vyhlásil roku 1092 Břetislav II., ty měly za úkol urychlit dožívání předkřesťanských rituálů.⁴⁸ Důležitou úlohu zde hrály knížecí hrady, kde vznikaly kostely tvořící hlavní páteř procesu christianizace a měly hlavní výsadu práva křtu. Byly potom často jedinými církevními centry a tak vzrůstal význam a síla hradů jako správních center. Na každém hradě pak stál kostel, kde působil představený kněz a sbor kněží. Nebyli však podřízeni biskupovi ale místnímu hradeckému správci. Tyto chrámy však často nebyly hned vysvěceny, neboť v té době bylo často velmi složité a těžké je náležitě a správně vybavit.⁴⁹ Kostel měl plná farní práva a jeho představený kněz (archipresbyter) měl rozsáhlé právní pravomoci nad věřícími v podhradí. Byl to zároveň kněz i soudce a postihoval hříchy, jak proti víře, tak i právní delikty. Představený a kněží zde žili z hradeckých příjmů a důchodů. Byly to vlastně biskupovi pomocníci, kteří byli vázáni na svého chlebováře a to správce hradu. Vidíme tu silné propojení hradu a kostela.⁵⁰ Kněží bylo nedostatek a přicházeli ponejvíce z Moravy, odkud přinášeli slovanské písennictví. Tak se už na přelomu 10. století začíná vytvářet vlastní česká církev. Vznik církve se však omezoval jen na přemyslovské knížectví a tudíž jen na střední Čechy. Můžeme se pak domnívat, že ostatní území Čech vlna christianizace postihovala

⁴⁸ Srov. SOMMER Petr, *Svatý Prokop, z počátků českého státu a církve*, Praha: Vyšehrad, 2007, s. 21-54.

⁴⁹ Tamtéž, s. 22-23.

⁵⁰ Srov. SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, *Cesta ke křesťanské společnosti*, in.: SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, ŽEMLIČKA Josef, *Přemyslovci budování Českého státu*, Praha: NLN, 2009, s. 251.

mnohem pomaleji. Je doloženo archeologickými nálezy, že zatímco na každém přemyslovském hradě byl kostel, na hradech ostatních velmožů takováto sakrální stavba doložena nebyla. Můžeme tedy říci, že pokud se Čechy této doby považovaly za křesťanské, bylo to jen díky Přemyslovcům. Ostatní velmoži Přemyslovce tolerovali, ale křesťanství zatím nepřijímali. S tím však skoncoval Boleslav I., když ostatní knížata zlikvidoval a jejich hrady rozbořil. Poblíž nich pak vybudoval hrady nové, kam umístil své posádky. Dokládá se, že Boleslav I. nechal postavit asi 20 kostelů, především na svých nových správních hradech.⁵¹ Tak vlastně s rozšiřováním svého knížectví rozšiřoval i moc a dosah české církve.

⁵¹ Tamtéž, s. 252-258.

4. Sakrální stavby a kláštery

V 11. století začaly přibývat kostely a kaple. Zřizovali je velmoži a i přes jejich omezená farní práva je považovali za své vlastnictví a zdroj důchodů. Možná právě proto zde vidíme rozmach sakrálních staveb. Důvod byl asi spíše, dnes bychom řekli podnikatelský, než christianizační. Zřizování kostelů a kaplí, kam velmoži dosazovali své faráře, významně zlepšovalo jejich prestiž.⁵² Tento záměr zvednout svou prestiž vůči ostatním velmožům, ale kladně přispěl k rozmachu křesťanství a přiblížení jeho učení i tomu nejchudšímu lidu. Církev si dala za cíl tyto stavby sjednotit pod svou správou a biskupa. K tomu však byla ještě dlouhá cesta.

Mnohem větší význam než kostely a kaple tu hrály nově vznikající kláštery. Do Čech přicházely skupiny mnichů a řeholnic a kníže vědom si vlivu klášterních fundací, se je snažil zaopatřit. Proto jim z knížecích zisků byly přidělovány podíly na důchodech, půda, peněžní příjmy a i lidé. Šlo zejména o benediktinské kláštery. Významnou úlohu na vzniku a rozvoji klášterů zde opět hrají Přemyslovci. Kláštery byly mnohdy rozlehlé stavby vytvářené a osídlované s cílem vytvářet autonomní jednotky. Vedle kláštera zde vznikaly další sakrální stavby, ale i nemocnice, hospodářské a výrobní objekty. Cílem bylo zcela objekt osamostatnit a zajistit obživu a příjmy pro osazenstvo klášterů. Téměř každý kníže rozšířil majetek kláštera darováním jedné nebo i několika vesnic, tím docházelo k neustálé vzrůstající pozemkové držbě klášterů.⁵³ Spolu s kláštery tak vznikaly rozlehlé stavby, které dokázaly uživit osazenstvo klášterů, ale našli v nich obživu i prostí lidé z nedalekého okolí. Kláštery se tak stávaly důležitými hospodářskými a správními centry a hrály důležitou roli v politickém a kulturním životě země. Jejich hlavním úkolem byla bohoslužba, ale přitom jejich jednotlivé provozy produkovaly široké spektrum materiálních výrobků, od potravin až po rukopisy. Tak se kláštery do společnosti zařadily nejen novým posláním, ale i novou koncepcí ekonomiky.⁵⁴

⁵² Srov. ŽEMLIČKA Josef., *Venkovské románské kostely*, in.: SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, ŽEMLIČKA Josef, cit. dílo (2009), s. 270.

⁵³ Srov. FIALA Zdeněk, cit. dílo (1965), s. 76.

⁵⁴ Srov. SOMMER Petr, *Nejstarší kláštery Čech a Moravy*, in.: SOMMER Petr, TŘEŠTÍK, Dušan, ŽEMLIČKA Josef, cit. dílo (2009), s. 254-255.

5. Svatoprokopské legendy

Vrátil bych se nyní k osobě sv. Prokopa. Obraz o životě světce se nám dostává ze středověkých prokopských legend. Jsou to písemnosti, které nám dokládají historii 11. a 12. století. Legendy o svatém Prokopovi a Letopis sázavský byly dlouho jedinými prameny, které mapovaly naši slovanskou minulost a které se nám dochovaly. Zákaz slovanské bohoslužby v Čechách, který roku 1080 vydal papež Řehoř VII., k tomu jen přispěl.⁵⁵ Legendu nemůžeme spojovat s výmyslem, ale tak jak byla původně napsána. Legenda znamenala doslova „*to co má býti čteno*“ o životě světcově. Čteno nanejvýše v den jeho svátku.⁵⁶

Legendu o svatém Prokopovi známe ze dvou základních provedení, je to *Vita minor* a *Vita maior*, která je rozsáhlejší a patrně mladší.⁵⁷ Samostatný vznik svatoprokopských legend byl dlouhou dobu diskutován a zkoumán. Východiskem převážné většiny badatelů byl životopis sv. Prokopa, jak se dochoval v Letopise Mnicha sázavského.⁵⁸ Původní Život svatého Prokopa se sice nezachoval, ale byl přeložen do latiny a zachoval se v rukopisech 13 a 14. století. Šlo o tzv. *Vita minor*, Menší legenda o sv. Prokopu nebo také nazvaná legenda P. Tento latinsky psaný Život sv. Prokopa má několik částí. První část obsahuje vlastní životopis světcův. Další části tvoří sedm Prokopových zázraků, připojených někdy v 11. století. Podoba legendy se dále změnila po světcově kanonizaci v roce 1204, kdy byl později připojen zázrak kanonizační a další zázraky.⁵⁹ Dále je tu legenda F tzv. *Vita Antiqua*. Vyznačuje se hlavně prostým slohem, který napovídal, že měl být slohem pamětníka nejstarších dějin kláštera na Sázavě. Proto měla být údajně nejstarší latinskou redakcí svatoprokopské legendy. Však již Ryba Bohumil ukázal, že její rytmické klauzule užívají tzv. *cursus velox*.⁶⁰ To podle něj nezvratně dosvědčuje, že nemohla vzniknout před koncem 13. století. Tak nejstarší

⁵⁵ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, *Středověké legendy prokopské*, Praha: NČAV, 1953, s. 5.

⁵⁶ Viz. KADLEC Jaroslav, *Svatý Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha: Label, 2000, s. 37

⁵⁷ Viz. KALOUS Antonín, STEJSKAL Jan, *Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi*. in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. SOMMER Petr, Praha: NLN, 2006, s. 138.

⁵⁸ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo, (1953), s. 11.

⁵⁹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo, (20005), s. 38-39.

⁶⁰ *Cursus velox*, běh rychlý s hlavním přízvukem na slabice první a předposlední, s vedlejším na slabice čtvrté. Nejoblíbenější byl *cursus velox*, jehož příkladem nám může být známý závěr latinských modliteb *saecula saeculorum*. Tyto závěrky byly v obyčeji i u nás, v próze latinské i německé (tak v kanceláři Karla IV.); Flajšhans je stopuje i v památkách českých (v Passionále, v Životě Krista Pána, v Životě sv. Jeronyma aj.) Viz. Naše řeč. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR čas. Naše řeč 8. ročník 13/1929. (elektronická verze), <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1602>

latinskou redakcí svatoprokopské legendy zůstala *Vita minor*.⁶¹ *Vita antiqua* je její zkrácenou verzí. Z Menší legendy dále vznikaly další svatoprokopské texty. Hlavně v období vlády Karla IV. zde vznikla česká prozaická Legenda o sv. Prokopu, která byla pojata do českého Pasionálu. V té době vzniká též Větší latinská legenda svatoprokopská, *Vita maior*. Legenda je rozšířena hlavně o úvodní partie a kapitoly líčící zázraky po Prokopově kanonizaci. Tato legenda byla pak ke konci 14. století přepracována v českou veršovanou podobu, která se zachovala v Hradeckém rukopise, jako Legenda o sv. Prokopu.⁶²

Legenda o sv. Prokopu je nejspíše ponejvíce inspirována legendou o poustevníkovi a mnichu - benediktinovi. Autor legendy o svatém Prokopovi, nejspíše benediktinský mnich člen Sázavského kláštera, mohl čerpat z Benediktova životního příběhu, který nemusel mít nutně před sebou, ale mohl se o něm dozvědět z doslechu od ostatních bratří. To potvrzuje i Metod Klement ve své knize *Život svatého Benedikta* a dává ho jako výhradní vzor prokopské legendy. Potvrzuje to několika konkrétními příklady, které se vyskytují v obou legendách, jako např. Prokop i Benedikt předpovídají zničení svých klášterů, oba svatí muži jsou exorcisté a vyhánějí ďábla z posedlých lidí. Můžeme tu však pozorovat paralelu v příkladu zázraků i s *Životem svatého Antonína*.⁶³

Závěrem můžeme říct, že zde máme několik spisů, v nichž se nám dochoval vlastně jeden *Život svatého Prokopa*. Byl původně sepsán ve staroslovanském jazyce a po zlatinštění kláštera přeložen do latiny a později několikrát literárně zpracován. Legenda byla nejspíše inspirována jak životem svatého Benedikta, tak svatého Antonína a nejspíše autoři těžili i z životů jiných svatých. Účelem nejspíše bylo, aby obraz svatého Prokopa vyhovoval nejlépe době, v níž vznikala.

⁶¹ Srov. SLÁMA Jiří, *Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti*, in: ed. SOMMER Petr, cit. dílo (2000), s. 99. Považuje *Vita minor* za nejstarší latinsky psaný svatoprokopský hagiografický spis.

⁶² Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo, (2000), s. 38-39.

⁶³ Srov. KALOUS Antonín, STEJSKAL Jan, cit. dílo (2006), s. 138-139.

5. 1. Podrobnější popis legend

5. 1. 1. Vita minor

Nejstarší latinská redakce svatoprokopské legendy.⁶⁴ Byla až do Prokopovi kanonizace v roce 1204 jediným hagiografickým dílem sepsaným o tomto budoucím svědci.⁶⁵ Nazýváme jí Menší legendou, abychom jí oddělili od tzv. Větší legendy, která byla rozšířena ve 14. století. Autorem byl nejspíše mnich kláštera na Sázavě. Měl kladný vztah k slovanské bohoslužbě a nepochybně byl jedním z mnichů, kteří byli vyhnáni z kláštera r. 1097 knížetem Břetislavem. Můžeme o autorovi usuzovat, že byl stoupencem reformních směrů v tehdejší církvi. Dá se tak usuzovat z toho co autor napsal, že opat Vít byl zvolen „z vlastní vůle svých bratří“, tudíž bez zásahů moci světské, jak bývalo v té době zvykem. Tato okolnost by mohla nasvědčovat, že *Vita minor* byla psána až po zásahu papežského legáta kardinála Quidona do církevních poměrů v Čechách roku 1143.⁶⁶ *Vita minor* mohla být tedy sepsána v průběhu poloviny 12. století a do značné míry napodobila legendu o sv. Benediktovi. Autora k tomu nepochybně vedla snaha co nejvíce přiblížit sv. Prokopa tomuto velkému vzoru mnišského života a usnadnit tak budoucí Prokopovo svatořečení.⁶⁷ Můžeme si zde povšimnout i některých nepřesností a nepravd sepsaných ve *Vita Minor*.⁶⁸ Nepravdivost jednoho z údajů dokládá i Mnich sázavský, který se zmiňuje o sporu knížete Břetislava s jakýmsi dědici, kteří si činili nárok na území darované knížetem klášteru. Okolí budoucího kláštera, kam odešel Prokop do ústraní, tedy nemohlo být liduprázdné, jak tvrdí legenda.⁶⁹

⁶⁴ Původně Chalupeckým považována za přepracované a stylisticky upravené vydání *Viti antiqui*.

⁶⁵ Viz. SLÁMA Jiří, *Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti*, in: ed. SOMMER Petr, cit. dílo, (2006), s. 101.

⁶⁶ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo, (1953). Chalupecký ještě vycházel z toho, že *Vita minor* byla odvozena z údajně starší *Viti antiqui*.

⁶⁷ Srov. SLÁMA Jan, cit. dílo (2006), s. 100-101.

⁶⁸ Tamtéž s. 101. Patří k nim např. údaj o sázavské jeskyni, která byla severně od konvertního sázavského chrámu ve tvaru rovnoramenného kříže vytesána až mnohem později.

⁶⁹ Viz. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo, (1953), s. 84. Obě starší legendy zmiňují se toliko o zápasu sv. Prokopa s ďáblý, kteří sídlili prý pod jeskyní sv. Prokopa, nemohouce pak jeho kletby déle snášet, odešli (jak praví *Vita minor*, kap. 7.), na poušť Lobeč, vzavše s sebou i své druhy „Milebuzské“. Dědici z Milebuz, s nimiž patrně měl klášter nějaké spory, se již v naší *Vita minor* pokládají za „tovaryšstvo ďáblů“.

5. 1. 2. *Vita maior*

Vita maior je mladší verzí a doplňkem *Vita minor*.⁷⁰ Pochází asi až z poloviny 14. století a shoduje se s *Vita minor*. Je však rozšířena o některé kapitoly. V úvodu legendy se podává etymologický výklad jména Prokop, jak latinsky tak i česky. Podle této kapitoly výkladu Prokopova jména, se Chalupecký domnívá, že byla napsána až někdy koncem 14. století.⁷¹ Druhá kapitola je obzvláště příznačná pro *Vita maior* a možno říci, že zejména touto kapitolou se výrazně odlišuje od *Vita minor*.⁷² Shody v textech jsou tak nápadné a proto lze předpokládat, že autorovi sloužila jako předloha *Vita minor*. Odchytky v textech naznačují, že opravdu vznikla až později než ostatní legendy. Podrobným studiem této legendy se zabýval Chalupecký a dospěl k názoru, že se zřetelem k její starší předloze, naší *Vita minor* je *Vita maior*, celkem bezvýznamná. Tam kde se nekryje legenda se svou starší předlohou, obsahuje přídavky z pozdější doby a ani zázraky, které byly později přidány, nemají z hlediska literárně-historického žádný význam.⁷³

5. 1. 3. *Vita antiqua*

Ta byla Chalupeckým pokládána za první nejstarší redakci svatoprokopské legendy.⁷⁴ Usuzoval tak z jejího obsahu a hlavně z prologu k biskupu Šeborovi, který se sice nedochoval, jen v jistém stylistickém přepracování a rozšíření, vzniklém pravděpodobně jakožto prolog k *Vita minor*.⁷⁵ Autor *Vita antiqua* vychází z legendy o sv. Benediktovi a přejímá celou její osnovu, kterou přizpůsobuje českým poměrům. Nejen obsahově, ale i literárně jsou si obě legendy velice podobné.⁷⁶ Značná podoba zde panuje i s *Vita minor*, kde

⁷⁰ Viz. KALOUS Antonín, STEJSKAL Jan, cit. dílo (2006), s. 138.

⁷¹ Autor úvodní kapitoly, už podle Chalupeckého neznal význam řeckého jména Prokop, jako upomínku na misi sv. Cyrila a Metoděje přišlou z Řecka.

⁷² Viz. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo (1953), s. 94.

⁷³ Tamtéž s. 94-99.

⁷⁴ Chalupecký se také domnívá, že byla napsána ještě za panování knížete Vratislava a za života biskupa Šebíře.

⁷⁵ Podle Chalupeckého není zcela myslitelné, že by byl koncipován od autora někdy z počátků 12. století jako prolog k biskupu již mrtvému, neboť biskup Šebíř nebyl tak vynikajícím biskupem, aby ještě po jeho smrti mělo smysl obracet se k němu o autorizaci a ochranu.

⁷⁶ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo, (1953), s. 50.

můžeme najít shodné znaky. *Vita antiqua* neobsahuje sice všechny zázraky, které najdeme ve *Vita minor*, ale jsou zde aspoň stručně popsány nebo parafrázovány. Rozdíly jsou zde jen literární a stylistické. *Vita antiqua* je psána prostým, průzračným až uměleckým stylem, *Vita minor* je vyjádřena slovní elegancí a je napsána latinou téměř humanistickou.⁷⁷ Zde pak nastala otázka, která z obou legend je původní a která odvozená. Tuto otázku zodpověděl svým bádáním Bohumil Ryba, který zkoumal obě legendy, jak po stránce obsahové tak literární.⁷⁸

5.1.4. Legenda o svatém Prokopu

Jedná se o staročeskou Legendu o sv. Prokopu, tak jak ji známe z Hradeckého rukopisu. Tento rukopis je velmi důležitou sbírkou různých staročeských památek, nalezených v Hradci Králové někdy v 18. století.⁷⁹

Legendu o sv. Prokopu, jak z jejího obsahu vyplývá, napsal některý z mnichů řádu sv. Benedikta v Sázavském klášteře. Zpracování neoplyvá větším básnickým nadáním a děj někdy nese znaky vnitřního rozporu. Předlohou byla nejspíš některá z legend v latinském jazyce, uložená v té době v Sázavském klášteře.⁸⁰ Je to zveršovaná podoba legendy, která pomocí veršů zpracovává kronikářským způsobem život Prokopův od narození do smrti.⁸¹ Aktuálnost, neokázalost a jakási civilnost legendy je vytvářena hlavně vlasteneckým zaměřením a vřelým vztahem k církevně slovanskému období našich dějin. Civilnost prokopské legendy ladí s některými malbami kapitulní síně Sázavského kláštera.⁸² Podkladem této legendy byla *Vita maior*, české zpracování je však odlišné svým

⁷⁷ Tamtéž s. 46-47.

⁷⁸ Dokázal, že *Vita antiqua* je zkrácenou verzí *Vita minor*.

⁷⁹ Srov. *Hradecký Rukopis*, in: *Památky staré literatury České*, vydané Maticí Českou číslo VIII. řada I., odd. 2. Praha 1881. (elektronická podoba), <http://www.archive.org/stream/hradeckrukopis00pategoog#page/n6/mode/2up>, s. 5.

⁸⁰ Tamtéž s. 8.

⁸¹ Srov. TICHÁ Zdena, *Cesta starší české literatury*, Praha: Panorama, 1984, s. 73.

⁸² Například s evropským unikátem dobového malířského umění (zobrazení P. Marie vedoucího za ruku Ježíška).

pojetím děje. Vznikla nejspíše někdy ve 13 až 14. století.⁸³ Český básník změnil pojetí děje oproti latinské předloze, zachoval sice sled událostí, ale dal jim novou dominantu národnostního boje, s poukázáním na Prokopovo proroctví o návratu slovanských mnichů do kláštera. Gradací děje znící bojovým češtvím: „*čerti-cizozemci jsou definitivně vypuzeni, Sázava patří zas Čechům.*“ Nacionální moment je zdůrazněn i řadou epizod a zdůrazňuje se i slovanské vzdělání Prokopovo a hlavně jeho boj o zachování Sázavského kláštera slovanským mnichům.⁸⁴

⁸³ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo (1953), s. 106.

⁸⁴ Srov. TICHÁ Zdena, cit. dílo (1984), s. 73.

6. Život svatého Prokopa

6. 1. Narození

Jak jsem již napsal, přesný rok narození opata není znám.⁸⁵ Jak tedy nejlépe dospět k datu narození? Nejnovější antropologický průzkum světcových ostatků ukázal, že Prokop měl zemřít ve věku 55 až 65 let. Víme-li potom přesné datum jeho smrti (1053), vyjde nám, že se mohl narodit mezi 80. až 90. lety 10. století. Další známá data související se světce nám nabízejí další možnosti, kdy se mohl Prokop narodit a opět vyvracejí ostatní níže podaná data. Můžeme se na tuto otázku podívat z jiné strany a to ze strany historické. Známe datum odchodu světce do samoty a to rok 1009, jak uvádí Mnich sázavský. Víme-li, že před tímto datem žil ještě nějakou dobu jako kněz a že kněžství bylo udělováno nejdříve ve třicátém roce života, je spíše pravděpodobné světce narození okolo roku 970. To nám potvrzuje i fakt, že před svým odchodem do ústraní žil ještě nějakou dobu jako mnich. Museli bychom tedy jeho život kněze a mnicha vtěsnat do časově málo reálného prostoru.⁸⁶ Toto dřívější datum dokládá i pozdější tradice, avšak kdy se přesně Prokop narodil, je nesnadné zjistit. Z toho se dá usuzovat, že se Prokop mohl narodit již v roce 970.⁸⁷

Co však víme přesně je světce místo narození. Dozvídáme se to od Mnicha sázavského, který nám sděluje: „*Prokop rodem Čech ze vsi Chotouně.*“⁸⁸ Chotouň u Českého Brodu je doložené rodiště svatého Prokopa. Vyskytují se však dnes i názory, které zpochybňují opatovo rodiště ba i jeho původ. K tomuto názoru přispívá hlavně opatovo jméno řeckého původu, které v té době bylo v Čechách výjimečné a objevuje se až spjaté právě s opatem Prokopem. Dá se usuzovat, že jméno pochází z řeholní kultury a opat ho přijal jako nový člen konventu. Můžeme tedy říci, že v Chotouni se v té době žádný Prokop nenarodil, ale byl to chlapec všedního slovanského jména té doby.⁸⁹ Proto na názory o jiném původu a místě narození nemusíme brát na zřetel.

⁸⁵ Například otcové OSBM v Sázavském klášteře a i jiní uvádí rok 985.

⁸⁶ Srov. SOMMER Petr, *Svatý Prokop a jeho kult ve středověku*, in: *Světcí a jejich kult ve středověku*. České Budějovice 2006. s. 264-265.

⁸⁷ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 73-74.

⁸⁸ Viz. *Mnich Sázavský*, in: *První pokračovatelé Kosmovi*, Praha: Melantrich 1950, s. 63.

⁸⁹ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo, (2007), s. 77.

6. 2. Prokopovo rodiště

Můžeme se tedy podívat blíže na světcovo rodiště. Nacházel se zde hřbitov a farní kostel, byl však pobořen roku 1814. Dále zde přímo na návsi nalezneme studánku svatého Prokopa. Voda ze studánky je považována za velice kvalitní, proto byla dříve přiváděna do nedalekého lázeňského domu. Tento dům už však svůj účel dávno neplní. Nad studánkou stojí socha svatého Prokopa vytvořená v roce 1708. Asi nejdůležitější stavba je zde rodný domek sv. Prokopa. Tak zvaný „svatoprokopský dvorec“ v němž se měl opat narodit, není původní. Můžeme ale mít z této stavby představu, kde se mohl světec narodit a kde prožil své mládí. Se stavbou sousedí kostelík, zasvěcený svatému Prokopu, je také z roku 1708 a z větší části je dílem architekta Santiniho. Kostelík je vyzdoben obrazy, které ukazují různé výjevy ze světcova života. Jak vidíme, ves je přímo spojena se samotným světcem a jeho životem a místo je spojeno i s lidovou pověstí. Pověst se týká místa nedaleko Chotouně. Je zde asi tři metry vysoká mohyla, na jejímž vrcholu je kamenný kříž. Pověst nám vypráví, jak sv. Prokop zlého ducha do rádlu zapřáhl a vyoral s ním brázdu přes pole a lesy. Pak když svatý Prokop dokončil svou orbu, měl zarazit do země otku z níž později vyrostl dub.⁹⁰ Lidová pověst nám skýtá zamyslet se nad tím, jak světcův čin zapůsobil na zdejší obyvatele. Vlastně očistil jejich duše i zemi od zlého ducha. Chotounští obyvatelé jsou si tohoto vědomi a dodnes si každý rok připomínají jeho památku.

6. 3. Rodina

Prokop se měl údajně narodit rodičům Vítovi a Boženě. Další, nezcela zodpovězenou otázkou je postavení rodiny, ve které se Prokop narodil. Svatoprokopská legenda *Vita maior* nám doslova sděluje, že netrpěli ani bohatstvím a ani chudobou a ctili boha.⁹¹ Tvrzení o rodině, jež netrpěla chudobou ani neoplývala bohatstvím, nám příliš neprozradí. Je nám jasné,

⁹⁰ Srov. KADLEC Jaroslav, *Svatý Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha 2000 s. 41-42.

⁹¹ Tamtéž s. 42.

že obrázek skromně a řádně žijící rodiny, která nebyla ani bohatá ani chudá a která ctíla boha, je účelně zapsán do několikrát přepracované legendy. Snaží se nám tak zasadit světcovo dětství do reprezentativní a bohobojné rodiny. Je tu ovšem otázka, zda v druhé polovině 10. století, kdy teprve počínaly začátky české christianizace, nebyla taková rodina spíše přáním autora. Nemůžeme ovšem tento popis úplně vyloučit. Bude tedy nesnadné zařadit Prokopovu rodinu a vymezit její majetkové poměry. Z toho co víme, usuzujeme, že jeho rodina nepatřila k vysokým vrstvám obyvatelstva. Může nám zde napovědět snad skutečnost, že Chotouň byla jedna z osad náležící k zázemí kouřimského správního centra. Byl to spíše už hrad na kouřimské ostrožně sv. Jiří, který byl vybudován jako náhrada za rozbořenou Starou Kouřim.⁹² Víme, že nová správní centra vznikala kolem hradů a tato centra potřebovala k zajištění svých potřeb hlavně zázemí v podobě pracovní síly a potravin. Tím se nám naskytá určitá představa, že Prokopova rodina náležela právě k těmto rodinám, zajišťujícím potřeby kouřimského hradu. Šlo nejspíše o svobodnou zemědělskou vrstvu, k tomu nám napoví i fakt, že rodina měla vlastnit určitou stavbu, kde Prokop vyrůstal. Dále se z legend dovídáme, že už od nejtělejšího dětství prahнул po Bohu, nad svými vrstevníky vynikal mírností a bázni Boží. Jevil vysokou úctu k rodičům a celkově se projevoval tak, že ostatní měli už být přesvědčeni, kam jeho cesta vede. *Vita minor* nám sděluje, že byl ve slovanském písmu vzdělán, což je pro nás velice důležité sdělení. Zde se nám potvrzuje Prokopův svobodný a snad i urozený původ, protože jen jedinec z takové rodiny se mohl vzdělat ve slovanském písmu.⁹³ Je zde nasnadě, že rodina jenž vlastnila dvorec, na kterém se Prokop narodil, byla urozená a měla i dobré styky s vrchností a proto se mladý Prokop mohl vzdělávat ve slovanském jazyce.

6. 4. Kněžství a slovanské vzdělání

Otázka Prokopova vzdělání a kněžství je opředena spoustou nejasností a polemik. Nejdříve musíme zjistit, jak v Čechách v té době byla slovanská liturgie zachována. Touto problematikou se zabývalo několik autorů. Chaloupecký je toho názoru, že v 10. a 11. století se vyučovala jak slovanská, tak latinská liturgie nezávisle na sobě. Slovanská dokonce mohla mít v té době převahu. Graus František a Fiala Zdeněk se také blíže zabývali

⁹² Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s . 93.

⁹³ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s . 42-43.

tímto problémem. Podle Grause je nesnadné a snad i nemožné určitě zjistit, zda ten který církevněslovanský text v Čechách vznikl a dá-li se zařadit přesně do určité oblasti a období. Pak zaujímá k otázce slovanské liturgie pesimistický postoj a tvrdí, že Prokop vstoupil do kláštera kdesi v Uhrách, neboť v Čechách v té době neexistovalo dostatek světitelů a školících center. Fiala sice uznává, že v 10. století vedle sebe působily jak latinská tak slovanská liturgie, avšak podle něj, latinská měla převahu a slovanská působila spíše skrytě.⁹⁴ Stojí tu proti sobě několik odlišných názorů. Značná část autorů je přesvědčena o tom, že v Čechách v 10. století probíhal boj mezi latinskou a slovanskou kulturou. Jak víme, obrat vládnoucího rodu Přemyslovců od východu k západu zapříčinil, že latinská kultura nakonec převládla.

Na chvíli bych se nad touto otázkou pozastavil a pokusil se vyjasnit, odkud a jak se k nám slovanská kultura mohla dostat. Naskýtá se tu několik možných alternativ, podle jedné z nich se můžeme domnívat, že slovanská kultura přišla z některého z kulturních center v Bulharsku. Jsou tu však nesrovnalosti ohledně velké vzdálenosti a hlavně odlišné kultury, po které není v českých památkách ani stopy. Víme, že slovanská liturgie na Moravě byla povolena. Morava a Čechy byly však samostatnými politickými útvary, přičemž Čechy v 10. století patřily pod západní církevní organizaci v čele s mohučským metropolitou, který by těžko dopustil, aby do oblasti jeho vlivu byla přivedena slovanská liturgie z Bulharska.⁹⁵ Můžeme předpokládat, že Sázavský klášter měl bezprostřední styky s Kyjevskou Rusí.⁹⁶ Někteří badatelé, kteří se snažili nově interpretovat místo Prokopova vzdělání z latinských textů *Vita maior*, kde se píše o Vyšehradě, ho pokládají za Vyšgorod kyjevský.⁹⁷ Zde se nám naskýtá několik alternativ. Někteří považují Vyšehrad za Vyšehrad u Prahy, jiní za Visegrád uherský, kde sázavští mniši pobývali v exilu, ale jak víme až po smrti Prokopově. Avšak tyto úvahy o kyjevském Vyšgorodě jako místě Prokopova vzdělání se zdají nereálné. Další zemí odkud k nám mohla přijít slovanská kultura, by mohlo být Chorvatsko. Svědčí o tom řada církevněslovanských rukopisů, dochovaných v ruském a chorvatském prostředí. Tyto rukopisy byly zdatelně ovlivněny češtinou. Jestliže tyto listiny vznikaly v českém prostředí, musela zde existovat skupina vzdělaných autorů a opisovačů, nejspíše kněžstvo

⁹⁴ Tamtéž, s. 27-28.

⁹⁵ Srov. KADLEC Jaroslav, *Přehled Českých církevních dějin I.*, Praha, 1991, s. 94.

⁹⁶ Srov. BLÁHOVÁ Emilie, *Literární styky Sázavy a Kyjevské Rusi*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. SOMMER Petr, Praha: NLN, 2006, s. 219-230. Uvádí, že Sázavský klášter měl bezprostřední styky s Kyjevskou Rusí, a předpokládá, že by se dala přijmout teorie některých badatelů, že se sv. Prokop mohl seznámit se slovanskou liturgií ve Vyšgorodě nad Dněprem severně od Kyjeva.

⁹⁷ Poprvé vyslovuje domněnku I. Boba, že by mohlo jít o Vyšgorod kyjevský, o rok později nezávisle na něm Š. Kolafa.

staroslovanského jazyka. Šlo by tu zejména o cyrilometodějskou velkomoravskou misií s konkrétním jazykem a písmem, která se rozptýlila po Metodějově smrti v roce 885.⁹⁸ Proti charvátské provenienci slovanské liturgie v Čechách však vypovídá byzantská orientace staroslovanských památek českého původu jako např. Kánon ke cti sv. Václava a I. Staroslověnská svatováclavská legenda, která mluví o slovanském vzdělání knížete Václava. Tato legenda, jejíž vznik se dokladuje na období těsně po Václavově smrti, je považována za nejvýznamnější staroslověnskou orientaci české církve. O další takový důkaz bychom se mohli opřít ve vyprávění legendy Kristiána o křtu knížete Bořivoje na Svatoplukově dvoře, kde je popisováno sepjetí počátků české církve s cyrilometodějskou tradicí. Můžeme tu tedy sledovat pozvolnou kontinuitu české staroslovanské kultury s moravskou, která mohla vydržet, sice v omezené míře, až do Prokopových let.⁹⁹

Víme-li, že slovanská kultura zůstala v Čechách až do 10. století, nemusíme nijak uvažovat o tom, že by Prokop musel odcházet za vzděláním někam za hranice na východ. Otázkou však zůstává, kde Prokop vzdělání získal. *Vita minor* toto zcela vypouští a zmiňuje pouze, že se Prokop stal zdatným knězem. O tom kde se tak stalo, své sdělení upřesňuje tím, že se Prokop vzdělal na Vyšehradě. Zde autor Prokopa povýšil na kanovníka. Nevíme však zcela jasně, zda takové rozlišování kněží v této době už existovalo. Možná autor v pozdějších letech chtěl Prokopa pozdvihnout nad ostatní kněží. Kanovníci totiž v této době bydleli samostatně a požívali značné důchody. Dostat se mezi tyto „elitní“ kněží nebyl lehký úkol a znamenal velkou čest.¹⁰⁰ Místo, spojené s Prokopovým působením jako kněze, však nese značné historické nesrovnalosti. Dnešní kolegiátní kapitula při kostele sv. Petra a Pavla, vznikla až v roce 1070, tedy po Prokopově smrti. Dobrovský uvádí, že kolegiátní kostel Vyšehradský se v základní listině Vratislavově, jmenuje kostel sv. Petra a Pavla a sv. Klimenta. Načež se domnívá, že své jméno mohl zdědit po svém předchůdci. Spojíme-li tento kolegiátní kostel sv. Klimenta s kostelem sv. Petra a Pavla, může se domnívat, že tu slovanští kněží mohli přebývat a sv. Prokop zde mohl působit jako kněz či kanovník. Zůstává tu ovšem otázka, kde Prokop získal své jméno. Jak už víme, jeho rodné jméno to nebylo a je spojeno s jeho kněžským působením. Prokop je jméno řecké a znamená „prokop činící, prospěšný“, „snažící se pokračovat dopředu“, v té době v Čechách zřejmě neobvyklé. Zde nás Řecké jméno může přivést až do Řecka a to na Athos. Můžeme si zde všimnout jisté paralely

⁹⁸ KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 30. Uvádí, že slovanskou kulturu mohl spolu s Chorvatskými benediktiny uvést do Čech sv. Vojtěch, jenž byl sám členem benediktinského řádu.

⁹⁹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 28-29.

¹⁰⁰ Tamtéž s. 43-44.

s Antoniem, zakladatelem Kyjevopečerské lavry, který byl rovněž postřižen na Athosu, poté žil v jeskyni, postavil kostel, shromáždili se kolem něho další asketové a teprve potom založil klášter. Pak tedy můžeme uvažovat, že Prokop byl postřižen předtím, než zvolil život poustevníka. Když se pak kolem něj shromáždili následovníci, bylo nezbytné, aby zvolil některý mnišský řád, který mu následně udělil jméno. Zde bychom mohli nalézt přechod z východního mnišství k západnímu, v mnišských jménech, které pak Prokop přidělil svým příbuzným a nejbližším bratřím.¹⁰¹ Další variantou je takzvaná „bulharská stopa“.¹⁰² Tato stopa by nám mohla nejlépe odpovědět na otázku, kde se po roce 1032 vzala slovanská liturgie na Sázavě a kde přišel Prokop ke svému vzdělání a nakonec i ke svému jménu. Když bychom se domnívali, že to nebylo ani v Čechách nebo v Uhrách, ale tam, kde před koncem 10. století slovanské kláštery existovaly, bylo by to právě Bulharsko. Přes Bulharsko vedly cesty do Svaté země, a proto si není těžké představit, že by sem Prokop přišel jako poutník, který už se předtím zajímal o slovanskou vzdělanost. Na závěr ovšem můžeme říct, že Řecká a Bulharská varianta jsou jen domněnky a hlavní je, že v Čechách druhé poloviny 10. století se o moravském cyrilometodějském křesťanství nevědělo již nic určitého.¹⁰³

6. 5. Mnišství

Nebereme-li v potaz předešlé úvahy spojené s Bulharskem či jinou zemí, musíme se zamyslet nad tím, kde v Čechách existoval klášter, který by byl spojen s částí Prokopova života. V té době existovaly pouze dva kláštery, které stojí za úvahu. Kromě svatovojtěšského Břevnovského kláštera, založeného r. 993, existoval tehdy ještě Ostrovský klášter, jež na přelomu 1. a 2. tisíciletí založil Boleslav III. O vztazích Prokopa k Ostrovu není nikde nejmenší zmínky, naopak domácí tradice břevnovská se hlásí k sv. Prokopovi jakožto ke svému příslušníku.¹⁰⁴ Pro vztahy Prokopa k Břevnovu mluví i ta okolnost, že Břevnovský

¹⁰¹ Srov. BLÁHOVÁ Emilie, *Literární styky Sázavy a Kyjevské Rusi*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. SOMMER Petr, Praha: NLN, 2006, s. 219-230

¹⁰² Srov. TŘEŠTÍK Dušan, *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století, Představy a skutečnost*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. SOMMER Petr, Praha: NLN, 2006, s. 199.

¹⁰³ Tamtéž s. 203.

¹⁰⁴ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo,(1991), s. 96.

klášter měl statky na Kouřimsku. Sv. Prokop je samozřejmě uváděn i v břevnovských nekrologiích a s jeho postavou se setkáme i v barokní výzdobě Břevnovského kláštera.¹⁰⁵

Dále je tu diskutována otázka, zda byl Prokop basilián nebo benediktin. Basiliánství, které se vyvinulo ve východních církvích, má své specifické znaky odlišné od tehdejší západní varianty. Basil považoval společný život za dokonalejší formu mnišství než poustevnictví. Na chalcedonském koncilu v r. 451 bylo rozhodnuto, že všichni mniši mají být podřízeni místnímu biskupovi a že bez jeho dovolení nemohou klášter opouštět. V době sv. Prokopa není možné mluvit o existenci nějakého basiliánského řádu v právním slova smyslu. Pokud někteří mluví o Prokopovi jako o basiliánovi, chápou to v širokém slova smyslu, tedy že velká část východního křesťanského mnišství nepřímou navazuje na sv. Basila.¹⁰⁶ Když si uvědomíme, že podle Pulkavovy kroniky z roku 1374 se sv. Prokop nejprve stal mnichem Břevnovského kláštera a že je to první dochovaná zmínka, ve které se Prokop uvádí jako člen břevnovského konventu, můžeme pak otázku basiliánství vyloučit.¹⁰⁷ Další variantou by byla domněnka, že na Sázavě nejprve byla mnišská osada východního typu, která později rozhodnutím Prokopa a se souhlasem bratří, přijala benediktinskou řeholi se zachováním slovanské liturgické řeči.¹⁰⁸ Tyto spekulace vznikly na základě stručnosti legend a ohledně toho, jak započal svatý Prokop svůj mnišský život. Zastánci břevnovské teorie operují hlavně tím, že jejich pohled je nejlogičtější.¹⁰⁹

I přes některé nesrovnalosti latinského kláštera a Prokopova slovanského vzdělání se zdá, že Břevnovský klášter je nejpravděpodobnější verze týkající se Prokopova života. Pro tuto verzi mluví hlavně fakt, že Břevnovský klášter byl jedinou institucí raně středověkých Čech, v níž mohl Prokop získat své řecké jméno. Dále pak víme, že první břevnovský opat nesl příznačné jméno Anastasius, které je rovněž řecké a v českých raně středověkých pramenech zcela neobvyklé.¹¹⁰

¹⁰⁵ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo, (2000), s. 45.

¹⁰⁶ Viz. ONDRÁŠ Vladimír, *Byl svatý Prokop basilián nebo benediktin?*, in: *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice 2006, s. 211-220. Jde tu spíše o to, jestli budeme věřit tomu, že opat se nechal ovlivnit východním křesťanským mnišstvím, nebo se budeme domnívat, že jeho klášter byl čistě benediktinský.

¹⁰⁷ Tamtéž s. 221-220. V baroku všichni autoři mluví o sv. Prokopovi jako o břevnovském benediktinovi. Uvádí řadu autorů, kteří jsou zastánci Prokopova břevnovského benediktinského původu.

¹⁰⁸ K tomu se také přiklání Remešová Věra, která předpokládá, že prvotní založení mělo spíše ráz jakési poustevnické osady východního typu s východním liturgickým kalendářem a teprve později postavil sv. Prokop klášter na organizačním základu řehole sv. Benedikta.

¹⁰⁹ Srov. ONDRÁŠ Vladimír, cit. dílo (2006), s. 221-220.

¹¹⁰ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 104-105.

6. 6. Kněžství a manželství

O Prokopovi je známo, že byl ženatý a měl syna. Jeho syn se jmenoval Jimram. Překladatel Menší legendy svatoprokopské toto pojednání v úvodu záměrně vynechává a snaží se i pomlčet o synu Jimramovi, který se později stal mnichem v Sázavském klášteře. Tento pozdější text je napsán v době, kdy r. 1143 papežský legát vyslaný do Čech prosadil celibát a odloučil kněží od manželek. Manželství se tak považovalo za provinění proti církevní kázni a proto autor tuto zmínku vynechává, aby neudělala skvrnu na Prokopově ctnosti.¹¹¹

Víme ovšem, že v 10. století u českých kněží nebylo manželství výjimkou.¹¹² Plnilo dokonce jakousi praktickou funkci, kdy se ženatý kněz zaobíral pouze duchovními otázkami a jeho žena se starala o domácnost a živobytí. Kněží neměli v té době ještě takové důchody, a proto bylo někdy manželství nezbytností. Prokopovo manželství po vstupu do mnišského řádu je už ale těžko představitelné, proto se můžeme domnívat, že vstoupil do mnišského řádu těsně před odchodem do ústraní a před opuštěním rodiny.¹¹³

¹¹¹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 44.

¹¹² Srov. FIALA Zdeněk, cit. dílo (1965), s. 71.

¹¹³ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 93.

7. Prokopův Odchod do ústraní

Můžeme se jen domnívat, jak v té době takový odchod vypadal a jaké měl následky. Díváme-li se na tento odchod z dnešního pohledu a to tak, že rodinu opouští její živitel, přijde nám tento čin nepochopitelný. Musíme však nahlédnout z jiné strany, byl to odchod za poznáním Boha, z čehož rodina měla sama mít prospěch ve formě požehnání. Žádné výčitky zde také ze strany dětí, tedy syna později nebyly, protože sám se stal mnichem a následoval svého otce. Nemůžeme proto pohlížet na tento odchod z pohledu naší doby, to by nám pak připadal krutý a neodpustitelný. Prokop neodešel od rodiny, tak jak to vidíme dnes, on odešel i pro ni a pro všechny ostatní, neboť šel za hlasem srdce a poznáním Boha.

Zda Prokop opustil rodinu, když se stal mnichem nebo až po odchodu do ústraní nevíme. Je však jen těžko představitelné, že by se jako mnich se svou rodinou ještě stýkal, proto se zdá rozumné tyto dvě věci dát do souvislosti. Prokopův odchod do ústraní následoval nejspíše po přijetí mnišství. Mnišská cela kláštera nejspíše Prokopovi nepostačovala, aby našel to, co hledal. Víme, že představení kláštera dávali mnichům možnost ještě k odříkavějšímu životu, než byl život v klášterní cele. Proto někdy v roce 1009 odchází světec z kláštera do úplné samoty.¹¹⁴

7. 1. Prokopův pobyt v ústraní

Pro začátek si aspoň představme obraz české krajiny na začátku 11. století. Podél řeky Sázavy se táhly husté lesy. Krajina, kde se Prokop usadil, je dodnes velmi malebná. Na začátku 11. století byla tato krajina ještě malebnější. Sem světec zavítal, aby se zde usadil a ukryl před lidmi a po dlouhý čas se oddal rozjímání a zápasu za slovo Boží.

¹¹⁴ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 47.

Proč se Prokop odebral zrovna do tohoto malebného údolí, nemůžeme s určitostí říci. Jeskyně, kde se světec usadil, se měla nalézat dvě míle od Kouřimského hradu či spíše svatojiřské Ostrožny.¹¹⁵ Vzhledem k tomu, že místo se nacházelo nedaleko Prokopova rodiště, můžeme se domnívat, že toto místo znal už z dob svého mládí.¹¹⁶ Kde přesně se jeskyně nalézala, už dnes stěží zjistíme. Mnich sázavský podává jen strohou zprávu, že se Prokop usadil na vršku jakési opuštěné jeskyně.¹¹⁷ Jeskyně se měla nacházet v pustině, pusté od lidí, avšak *Vita minor* mluví o kontaktu Prokopa s místními lidmi.¹¹⁸ Pustina zde asi nebyla myšlena jako poušť nebo step, ale okolí mohlo být obydleno a Prokop mohl přebývat v jeskyni ne zcela vzdálen od lidí. Pustina je zde myšlena spíše jako samota a opuštění. Jak bylo okolí před 1000 lety obydleno, si dnes těžko můžeme představit. Za zamyšlení by stálo i to, jak se Prokop dokázal v pustině sám uživit, na jaře a v létě určitě z lesních plodů, ovšem v zimě byla situace horší. Proto se domnívám, že občas se s lidmi stýkal, když mu přinášeli dary nebo jídlo, nebo když sám došel k nějakému stavení, kde byl obdarován. Jak víme, poustevníci v té době byli váženými lidmi, a proto na občasných darech od prostých lidí by nebylo nic zvláštního.

Pro poustevnický život je samozřejmostí, že se žije o samotě „na poušti“. Vzorem tu je Život svatého Antonína od svatého Atanáše, jenž sepsal tento text někdy po polovině 4. století.¹¹⁹ Svatý Antonín se narodil ve 3. století ve středním Egyptě. Je považován za otce mnišství. Uposlechl výzvu z evangelia a odešel na skutečnou poušť, kde přebýval v opuštěných hrobkách, daleko od lidí.¹²⁰ Později se začal setkávat s prosebníky a ostatními poustevníky, pro které potom sepsal rady a pravidla prvního mnišského života.¹²¹ Jelikož ve střední Evropě bylo těžké nalézt takovou poušť, je zde nejspíše myšlena pomyslná myšlenková poušť, která sloužila v různých prostředích: u irských mnichů moře, na kontinentu většinou les, jako obydlí místo hrobek jeskyně. A stejně jako hrobky sv. Antonína, které vyhledával pro klid před světem, jsou plné d'áblů, jsou jich plné i jeskyně poustevníků, kteří se snaží v nich uniknout před světskými vlivy.¹²²

¹¹⁵ Někde se uvádí, že jeskyně se měla nacházet až 20km od Kouřimského hradu.

¹¹⁶ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), 107-108.

¹¹⁷ Viz. *První pokračovatele Kosmovi*, cit. dílo (1950), s. 63.

¹¹⁸ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 108.

¹¹⁹ Srov. KALOUS Antonín, STEJSKAL Jan, *Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, SOMMER Petr, Praha 2006, s. 138.

¹²⁰ V jedné až 20 let.

¹²¹ Srov. Sv. ATANÁŠ, *Život sv. Antonína Poustevníka*, přel. VENTURA Václav, ed. MENDLOVÁ Jitka a kol., Velehrad-Roma : Refugium, 1996.

¹²² Srov. KALOUS Antonín, STEJSKAL Jan, cit. dílo, (2006), s. 138-139.

Pustá jeskyně, nad níž se Prokop usadil, nebyla pro okolní obyvatelé neznámou. Okolní obyvatelé se jí však vyhýbali, neboť měla být obývána tisíci běsy. Tato pověra byla přejata z pohanství, kdy podle názorů starých Slovanů, přebývali v propastech nebo ve stromech běsy.¹²³ Prokop tyto běsy svou usilovnou vírou k Bohu a ctností z jeskyně vyhnal. Můžeme si pod tímto představit duševní zápas, který Prokop sám se sebou sváděl. Boj, který se odehrával v jeskyni, měl být skryt ostatním lidem, proto nejspíše světec odešel do ústraní. Jak tento zápas vypadal nevíme, ale dozvídáme se, že skončil vítězně. Můžeme zde vycházet z *Vita minor*, kde je popisován zápas sv. Prokopa s běsy takto: „*nemohouce pak jeho kletby již děle snášet, odešli na poušť Lobeč, vzavše s sebou i své druhy Milebuzské*“.¹²⁴ Lze si tedy pod tímto zápasem s běsy i dost dobře představit „boj“ s konkrétními starousedlíky, na jejichž území se Prokop usadil. V té době bylo dost dobře možné, že to byli pohané a s přítomností poustevníka ve své blízkosti se neuměli vyrovnat. Pak vyhnání d'áblů spolu z Milebuzkými můžeme chápat jako vítězství nad starousedlíky „pohany“, kteří raději pak z poustevníkovy okolí odešli, neboť se neodvážili jeho samotného vyhnat. Otázka se pak naskýtá, kdy vlastně k tomu došlo, jestli na počátku, kdy se Prokop v jeskyni usadil jak praví legenda, nebo až potom, co toto území bylo věnováno knížetem Břetislavem na stavbu kláštera. Nejlepší řešení by asi bylo, že první „boj“ se starousedlíky svedl sám Prokop i po jejich odchodu si však činili dál nárok na toto území a spor se vlekl až do dob, kdy klášter už byl postaven. Tak si můžeme představit, že Prokopův zápas s běsy, měl jak svou psychickou nebo spíše mystickou podobu, která se odehrávala vně jeskyně, tak fyzickou, která se odehrála mimo jeskyni. Můžeme tím říci, že sv. Prokop byl hoden svého jména, neboť začal šířit křesťanství na území, kde v té době ještě nebylo pevně zakořeněno.

Oddával se pak dál modlitbám a rozjímání. Musel se sám o sebe postarat a uživit se. Zveleboval okolí svého příbytku a mýtil okolní les. Tělesná práce mu byla všedním chlebem a obdělávání půdy k tomu patřilo nejvíce. K obdělávání půdy patří hlavně orba, která je velice tělesně namáhavá. Proto možná vznikla pověst o Prokopově orbě s čertem.¹²⁵ Mohli bychom pak říci, že Prokop se tělesnou prací udržoval v kondici, která mu pomáhala v duševním zápasu.

¹²³ Srov. KRÁSL František, *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha: Kníž. arcib. knihtiskárna, 1895, s. 64-65.

¹²⁴ Viz. CHALUPECKÝ, Václav, RYBA Bohumil, *Středověké legendy prokopské*, Praha: NČAV, 1953, s. 184. Dědici z Milebuz s nimiž měl patrně pozdější klášter nějaké spory, se již v naší *Vita minor* pokládají za „tovaryšstvo d'áblů“.

¹²⁵ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo, (2000), s. 48.

Na začátku zde žil skryt před okolními lidmi, ale jak už jsem napsal, po delší době se s místními obyvateli určitě stýkal. Jak nám sděluje Mnich sázavský: „*Když tedy v své zamilované samotě, vzdálen jsa vlnobití světského hřmotu a kryt před všemi, dlouhý čas za Boha neúnavně zápasil, dobrotivé řízení božské nijak nepřálo, aby město na hoře ležící bylo skryto a ani aby svíce byla schována pod kbelcem, nýbrž aby svítila ke chvále a slávě jeho jména veřejně příkladem mnohým věřícím.*“¹²⁶ Dále pak líčí Prokopovo setkání s knížetem Oldřichem.¹²⁷ Tak po nějaké době obyvatelé Sázavského údolí mohli najít poustevníka, který bydlel v jeskyni nedaleko nich. Tím je myšleno, že ho našli ti, co ho chtěli najít a přišli k němu za nějakým účelem. Tento objev zbožného muže, který přebývá v jeskyni v údolí Sázavy, se rychle roznesl po okolí. Začali k němu chodit lidé, žádat požehnání, rady a jiného dobrodiní. Dozvídáme se, že Prokop vypomáhal i jako lidový lékař. Neléčil tedy jen duši, ale i tělo. Proto vzniklo pozdější uctívání sv. Prokopa jako pomocníka při tělesných obtížích. Jak se dozvídáme, nepřicházeli k němu jen prostí lidé žádající radu, rozhřešení či jinou duchovní službu ale i ti, co chtěli světce následovat. Mohli to být poustevníci z nedalekého okolí, ale i prostí lidé, kteří z jakýchkoliv důvodů se chtěli věnovat duchovnímu životu. Chtěli nejspíše dosáhnout dokonalosti a vyrovnanosti, jenž našli u Prokopa. Proto přicházeli a zůstávali se světce. Zřizovali si blízko jeho jeskyně prostá obydlí a denně se od něj učili jak nejlépe dosáhnout dokonalosti a zbožnosti. Z *Vita minor* se též dovídáme, že Prokop zde vystupoval jako autorita, pro jejíž přímluvy a rady přicházelo množství lidí a po Kristově vzoru se staral o chudé a sirotky.¹²⁸

¹²⁶ Viz. *První pokračovatele Kosmovi, Mnich Sázavský*, cit. dílo, (1950), s.64.

¹²⁷ Toto setkání jsem zařadil do následující kapitoly, neboť souvisí se založením Sázavského kláštera.

¹²⁸ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo, (2007), s. 109-110.

8. Přijetí řehole sv. Benedikta a založení kostela Panny Marie a sv. Jana Křtitele

Když se kolem Prokopa začali scházet lidé stejného smýšlení a usazovat se v jeho blízkosti, začalo vlastně vznikat jakési společenství poustevníku či mnichů. Dozvídáme se, že příchozí byli převážně z řad jeho příbuzných. Víme o jeho synovi Jimramovi a synovci Vítu, oba se pak postupně stali opaty v Sázavském klášteře. Prokop všechny vřele přijímal a zajisté je zkoušel, zda jejich přesvědčení je pevné. Ti, kteří uspěli, mohli zůstat ve světcově přítomnosti a učit se od něj. Je pravděpodobné, že v okolí Sázavy mohlo být více takových poustevníků, kteří přicházeli k Prokopovi a ten jim sloužil udílením svátostí a duchovním vedením.¹²⁹ Nakonec se můžeme domnívat, že Prokopa navštěvovali stále častěji a nakonec se u něj usadili. Vybudovali si prosté příbytky a učili se od něj. A tak jak píše Mnich Sázavský: „*A tak po průběhu krátkého času blažený otec Prokop, sebrav náklad, jaký mohl, položil, základy ve jménu Páně, vystavěl basiliku ke cti nejsvětější rodičky Boží Marie a sv. Jana Křtitele, shromáždil několik bratří zbožného života i mravů, rozhodl se, když jednomyslná láska poutala v soulad jejich duše, dáti jim řeholní pravidla a bohoslužbu po vzoru blahoslaveného otce Benedikta.*“¹³⁰ Dozvídáme se zde dvě důležité zprávy. Legendista zde klade daleko před oficiálním potvrzením kláštera skutečnost, že Prokop a jeho bratři, přijali řeholi sv. Benedikta. Okolnost, že Prokop uvedl do života benediktinský konvent, jen potvrzuje skutečnost, že už před odchodem do samoty byl on sám benediktin.¹³¹

Pro poustevnickou osadu bylo nutností založení sakrální stavby. Poustevnickou osadu si nelze představit bez posvátného místa určeného k bohoslužbě i zbožnému rozjímání. Prokop zde vybudoval malý dřevěný kostel Panny Marie a svatého Jana Křtitele a ten se pak stal jádrem budoucího kláštera, což byl v té době obvyklý proces.¹³² Je pak logické, že k tomuto kostelu začalo směřovat i laické obyvatelstvo. Jak víme, v 11. století vznikaly kostely na popud jakéhosi „podnikatelského“ záměru šlechticů, pro něž bylo vlastnictví kostela s fungující liturgií spíše nástrojem k získání větší prestiže a vlivu k okolnímu obyvatelstvu. Dá se říci, že tu nešlo tak o duchovní, ale spíše prospěchový záměr. Zde je pak

¹²⁹ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, Otcové OSBM, Olomouc 2003, s. 12.

¹³⁰ Viz. *První pokračovatele Kosmovi*, cit. dílo (1950), s.65.

¹³¹ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 110.

¹³² Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 50.

situace zcela jiná. Prokop, jako uznávaný poustevník, obklopen dalšími stejně smýšlejícími bratry, zakládají prostou dřevěnou stavbu za účelem uctívání svatých a konání liturgií. V dané oblasti a v širokém okolí byla taková událost neobvyklá a proto sem lidé přicházeli. Bylo to v době, kdy se země zmítala v neustálých válkách a drancování. Okolní obyvatelé potřebovali útěchu a podporu a proto přicházeli za Prokopem a na bohoslužby do nově postaveného kostela. Lidí bylo stále více a tak pověst o Prokopovi se nesla do dalekého kraje.

9. Založení Sázavského kláštera

9. 1. Prokop a kníže Oldřich

Vraťme se nyní k Prokopovu setkání s knížetem Oldřichem. Údajně to bylo roku 1030.¹³³ Tedy v čase, kdy byl po dlouhých válkách klid zbraní, císař sice ve stejném roce podnikl tažení proti uherskému králi Štěpánovi, ale není doloženo, že by se ho kníže Oldřich účastnil. Proto rok 1030 se zdá příhodný k tomu, aby kníže podnikal lovecké výpravy. A možná také příhodný na setkání se svatým mužem, neboť předešlá mnohá tažení zanechala v knížeti určité památky na krveprolití a ztracené lidské životy, které se mu vracely a nemohl na ně zapomenout. Proto setkání s mužem, který byl pro něho jak z jiného světa, na něj mohlo zapůsobit a pomoci mu.

Jak kníže Oldřich Prokopa potkal, nám líčí Mnich sázavský takto: „*Neboť z popudu milosti nebeské, když si ten kníže kdysi, jako obyčejně, zašel na to místo, které si zvláště vybral k lovu, a zbaven jsa honbou, stíhal jednoho jelena ze stáda, prchajícího do odlehlejších houštin až k vrcholu řečené jeskyně, našel tam v chatrné chýši Prokopa, muže, jenž tam v mnišském šatě trávil poustevnický život. Zprvu byl tím zjevem překvapen, a postoupiv se vznešeností knížecí, vyptával se po pořádku s čilou myslí a s líbeznou přívětivostí na každou věc, kdo jest a z kterých končin přišel a proč se on, muž takový a tak vzácný, odhodlal bydlet v těchto samotách. Na jeho otázky Prokop stručně a pokorně odpovídaje, vyložil mu pořadem celou pravdu, jak se věc měla, a nakonec dodal, že z lásky k Bohu a v naději na odplatu v nebesích dal světu nadobro výhost a že chce v té poušti, bude-li se to Bohu líbit, až do konce setrvat.*“¹³⁴ Tato věta se knížete dotkla a otrásla jeho svědomím. Potom se Prokopovi vyzpovídal a prosil o svátostné požehnání. Vzdával díky Bohu a blahořečil zpovědníkovi. Po delší rozmluvě požádal Oldřich o nápoj, Prokop mu podal k osvěžení prostou vodu ze studánky, ta ovšem knížeti tak zachutnala, že si připadal jako by pil nejlahodnější víno. Po tomto zázraku kníže slíbil, že se bude ve všem řídit světcovými radami, rozloučil se a odjel.¹³⁵ Můžeme se jen domnívat, jak moc je tato legenda pravdivá. Kníže často podnikal výpravy na

¹³³ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo (2003), s. 12.

¹³⁴ Viz. *První pokračovatele Kosmovi*, cit. dílo (1950), s.64

¹³⁵ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo, (2003), 12-15.

svá hradiště, kde zůstával po nějakou dobu. Tyto vznešené jízdy podnikal hlavně císař Jindřich VI. O pohybu českých panovníků však nemáme dostatek informací.¹³⁶ Je proto také možné, že Oldřichova návštěva nebyla náhodná, mohl se o poustevníkovi a vznikající poustevnické osadě dozvědět při návštěvě jednoho ze svých blízkých hradišť.¹³⁷ Mohli se však oba znát už dříve. Kronika t.ř. Dalimila říká o Oldřichovi, že byl úředním knížetem zlickým a toto knížectví se od jeho časů nazývá Kouřimskem.¹³⁸ Možná právě na Kouřimi mohl Prokop působit jako hradecký kněz a tam se setkat s knížetem Oldřichem a mít s ním přátelské styky.¹³⁹ Proto se mohl kníže vydat účelně do blízkých lesů, jednak za účelem lovu, ale hlavně aby poznal onoho svatého muže, o němž se nesla zvěst z blízkého okolí. Nejspíše se to hodilo i pro politické účely knížete, který si byl dobře vědom, že vznikající osada nesla základ k christianizaci místní oblasti a získat tuto osadu pod státní patronát, by bylo knížeti jen k dobru. Možná to ale byla opravdu jen shoda náhod, nebo Boží přání, které přivedlo Oldřicha až k Prokopovi. Co po tomto setkání následovalo, popisuje Mnich sázavský takto: „*Tedy řečný kníže a dvorské panstvo zvykli si rádi ho nazývat otcem a také se upřímně snažili milovat ho s otcovskou úctou. A proto týž kníže, poradiv se prozřetelně a moudře s důmyslem svých dvořanů, velkomyslně rozhodl, že má být povýšen k hodnosti opatské; opatřil náležitě některé věci, nezbytné ke klášterní potřebě, a jiné přislíbil, později též náležitě doplnil.*“¹⁴⁰ Prokop se však zdráhal povýšení přijmout. Skoro totéž nám ale sděluje *Vita minor* o Břetislavovi. Teprve syn a nástupce Oldřicha, Břetislav přiměl Prokopa přijmout opatskou hodnost.¹⁴¹

¹³⁶ Srov. LUTOVSKÝ Michal, cit. dílo, (2008), 22.

¹³⁷ V té době připadala v úvahu nejspíše svatojiřská Ostrožna, stará Kouřim byla již v té době v rozvalinách.

¹³⁸ Srov. REICHERTOVÁ Květa, *Sázava památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha: Odeon, 1988, s. 78.

¹³⁹ Srov. CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, cit. dílo, (1953), s. 85.

¹⁴⁰ Viz. *První pokračovatele Kosmovi*, cit. dílo, (1950), s.65.

¹⁴¹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo, (2000), s. 51.

9. 2. Oldřichova a Břetislavova donace

Můžeme usoudit, že tento legendistický prvek setkání knížete Oldřicha s opatem, byl vložen dodatečně, a tudíž mohl být jen výtvořem autora. Mnich sázavský jistě znal rozpor mezi zprávou o roku 1032, který nejspíše souhlasil s domácí sázavskou tradicí a zprávou z *Vita minor* o knížeti Břetislavovi.¹⁴² Tak letopisec legendu upravil, aby rok založení kláštera odpovídal vládě „správného“ knížete.¹⁴³ Nejspíše v době vzniku legendy bylo povědomí o tom, že kníže Oldřich daroval či spíše přislíbil darovat, k založení kláštera značné statky a tím založení kláštera podnítl. Na základě tohoto přislíbu, pak Břetislav věnoval určité nemovitosti. Soupis těchto nemovitostí obsahovala tzv. Břetislavova donace, která zahrnovala řeku tekoucí směrem od Milebuze až k jeskyni se jménem Zákolnice s lukami a lesem v okolí.¹⁴⁴ Zde vyvstala otázka Prokopova majetného vztahu ke klášteru. Někteří autoři se domnívají, že Prokop použil k založení kláštera vlastního majetku. Někteří to pokládají za první případ alespoň částečného soukromého založení kláštera u nás. Opat Prokop se měl hmotně podílet na založení Sázavského kláštera.¹⁴⁵ Zde vzniká historický pohled na Prokopa, který ze svého majetku založil klášter jako soukromou donaci. O soukromém založení opatem Prokopem se dá usuzovat i z toho, že zakladatel a jeho rodina uplatňovali ke klášteru formální vlastnická práva. Po jeho smrti se v opatském úřadě vystřídali Prokopovi příbuzní Vít a Jimram.¹⁴⁶ Tyto názory můžeme vyvrátit třeba tím, že například Prokop vyhnal z jeskyně démony, kteří si vzali sebou do jakési lobečské pustiny i druhy milobuzské. Tedy přání autora legendy, aby milobuzské vzal čert. Milobuzští by tedy mohli být obyvatelé Milobuze, tedy původní vlastníci polností okolo Milobuze, které daroval Břetislav klášteru. Tento spor s milobuzskými by nemohl nastat, kdyby pozemky patřili do Prokopova majetku. Pak tedy dar, který dostal klášter, rozhněval milobuzské neboť byl územím jejich domovů. Tak začali milobuzští dělat vznikajícímu klášteru potíže a byli nazváni *heredes*.¹⁴⁷ Spor došel až tak daleko, že milobuzští vytvořili *vicinát*. Ten byl složený ze skupiny právně rovnocenných lidí, kteří protestovali proti daru jako celku. Kníže se tento spor snažil vyřešit tím, že sporné území

¹⁴² Vládl od roku 1035.

¹⁴³ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 112.

¹⁴⁴ Tamtéž s. 111-114.

¹⁴⁵ Srov. FIALA Zdeněk, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1965. s. 93.

¹⁴⁶ Viz. BLÁHOVÁ Marie, FROLÍK Jan, PROFANTOVÁ Nad'a, *Velké dějiny země Koruny České I.*, Praha: Paseka, 1999, s. 370.

¹⁴⁷ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 119-120.

od dědiců vykoupil za sumu 600 denárů.¹⁴⁸ Mnich Sázavský nám tuto událost popisuje takto: „*A tak po tom slavném povýšení kníže Břetislav nejprve z knížecí moci potvrdil darování, jež jeho otec učinil témuž otci Prokopovi ještě před přijetím opatství, totiž řeku tekoucí od Milobuze až k jeskyni Zákolnici s lukami a s lesem vůkol. Když se potom na toto darování táhli dědicové a usilovali si je bezprávně přivlastnit, nechtě rušit otcovské nařízení, postavil se proti tomu, spor rozsoudil a otci Prokopovi opět daroval všecken užitek z vody a z lesa v řečených mezích, vykoupil pole a louky, ležící po obou stranách řeky...*“¹⁴⁹ Tak milobuzští přišli o užívání těchto pozemků. Břetislav sám přidal další část svého majetku a i tu daroval opatu Prokopovi a jeho nástupcům. První část Břetislavovy donace se zaměřuje na okolí kláštera a na milobuzské pozemky, což můžeme pokládat za další důkaz, že do založení kláštera nevložil Prokop žádné své nemovitosti. Druhá její část se soustřeďuje na knížecí území v okolí Skramníků. Na závěr můžeme říci o tzv. Břetislavově stvrzení Oldřichovy donace a o vlastní Břetislavově donaci, že šlo o dvě vzájemně nesouvisející enklávy. První z nich, soustředěná na okolí Sázavy, vycházela z území dávných milobuzských nároků, druhá byla darem z tradičního přemyslovského majetku.¹⁵⁰

9. 3. Prokop opatem

Autor legendy *Vita minor* označuje jako zakladatele Sázavského kláštera Břetislava I. Další z pokračovatelů Kosmových, Mních sázavský, přikládá klíčový význam právě setkání Prokopa a knížete Oldřicha. Podle klášterní tradice byl konvent založen roku 1032, tedy skutečně za vlády Oldřichovy, o faktickém datu založení však obecně nepanuje shoda.¹⁵¹ V novější literatuře je již obecně přijímána zpráva o nadání kláštera za knížete Oldřicha jako padělek. Můžeme říci, že kníže Břetislav na počátku své vlády klášter potvrdil a přesvědčil

¹⁴⁸ Tamtéž s. 121. Tato suma byla za takové pozemky spíše směšná, tak Sommer uvažuje, jaký smysl měla tato suma. Jednu možnost vidí v tom, že tím chtěl kníže spor uzavřít a dědice vykázat do patřičných mezí, realističtější by byla spíše druhá možnost, že dědicové byli jen uživatelé těchto pozemků a tak kníže nevykupoval jejich majetek, ale dával jim tím jakousi kompenzaci.

¹⁴⁹ Viz. *První pokračovatele Kosmovi*, cit. dílo (1950), s.67.

¹⁵⁰ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 121.

¹⁵¹ Viz. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země*, Praha: Libri, 2008. s. 67.

Prokopa, aby přijal opatskou hodnost.¹⁵² Mnich sázavský napsal, že sv. Prokop se stal opatem na naléhání knížete Břetislava a ten potom zároveň daroval majetek k založení kláštera.¹⁵³ Nemusí však tyto dvě události, ustanovení za opata a založení kláštera, spolu vůbec souviset a mohou být časově od sebe hodně vzdálené.¹⁵⁴ Měl-li Břetislav přímou účast na povýšení Prokopově za opata, nemusel jí mít hned v začátcích Prokopova kláštera, ačkoliv se to nedá vyloučit.¹⁵⁵ Naopak se tu naskytá i možnost, že Břetislav znal Prokopa už jako kníže moravský a právě on pak mohl na Oldřichovi vymoci obdarování pro Sázavský klášter. Zde bychom mohli najít i jakousi paralelu s tím, že Břetislav před nástupem na trůn byl vladařem na Moravě. Tam se mohl blíže seznámit s úctou cyrilometodějskou a slovanskou liturgií.¹⁵⁶ Závěrem můžeme říci, že se nikde nedozvídáme, kdy přesně se stal Prokop opatem a zda to bylo opravdu paralelně se založením Sázavského kláštera.

9. 4. Založení prvního konventu

Z hodnocení historických zpráv i prokopských legend nemůžeme zatím přesněji určit, zda Sázavský klášter byl založen najednou a nelze ani zpracovat přesnější chronologii počátků sázavského konventu. Můžeme tedy říci, že rok 1032 se dá považovat za rok, kdy byl vybudován společný chrám ke cti Panny Marie a sv. Jana Křtitele a v jeho blízkosti příbytky pro mnichy.¹⁵⁷ Tedy založení konventu a kostela, který byl základem budoucího kamenného kláštera. Toto potvrzuje i zpráva Přibíka Pulkavy.¹⁵⁸ Sázavský konvent byl v prvních období své existence zbudován ze dřeva. Jádro prvního konventu se rozprostíralo přibližně ve středu

¹⁵² Srov. REICHERTOVÁ Květa, *Sázava památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha: Odeon, 1988, s. 82.

¹⁵³ KRÁSL František, cit. dílo (1895), s. 145. Mnich Sázavský píše, že Břetislav daroval klášteru majetek za svědectví svého syna Vratislava. Krásl tvrdí, že tento kněz se měl narodit někdy v roce 1032, takže nemohl být svědkem rozhodnutí dříve jak v roce 1052.

¹⁵⁴ Srov. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s.78-79.

¹⁵⁵ Viz. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 52.

¹⁵⁶ Srov. BARTOŠ František Michalík, *Světcí a kacíři*, Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1949. 1949 s. 55.

¹⁵⁷ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce Sázava*, cit. dílo (2003), s. 15.

¹⁵⁸ Srov. SOMMER Petr, *Sázava a české kláštery 11. století*, in: *Čechy a střední Evropa*, ed. Sommer Petr, Praha: NLN, 2006, s. 151.

dnešních klášterních staveb a první klášterní kostel zasvěcený Panně Marii a sv. Janu Křtiteli, stál někde ve východní části dnešního kostela. Konventní stavení bylo vybudováno starou domácí technikou, ale na půdorysu, který je dán starým benediktinským schématem.¹⁵⁹ Komplex nového kláštera v Sázavě vznikl u dřevěného kostela, který jak víme díky zprávám z *Vita minor*, Prokop založil pro první komunitu zbožných eremitů. Otázkou zůstává, zda tento kostel byl součástí první sázavské klauzury nebo vznikl celý před její výstavbou, v době, kdy Prokop vybuřoval první chrám pro první společenství eremitů.¹⁶⁰

Další spornou otázkou se jeví, kdy byl Sázavský klášter dokončen. Mohlo to být už v roce 1035 za vlády Břetislava I., kdy byl klášterní chrám na Sázavě dokončen a v tomtéž roce byl také posvěcen od biskupa Šebíře v přítomnosti knížete Břetislava, který při té slavnosti sám položil na oltář svoje nadační listiny.¹⁶¹ Jak víme, v létě a na podzim roku 1035 se Břetislav účastnil tažení proti pohanským Luticům, kde české vojsko dosáhlo značného úspěchu.¹⁶² I přesto jeho účast na této slavnosti nemůžeme vyloučit. Další datum je uváděn rok 1039.¹⁶³ V tomto roce za účasti biskupa Šebíře byl klášter potvrzen a bohatě obdarován.¹⁶⁴ Po triumfálním návratu z polského tažení v roce 1039 věnoval Břetislav Sázavskému klášteru ostatky Pěti bratří.¹⁶⁵ Rok 1035 je spojen s Břetislavovým nástupem vlády a rok 1039 s jeho triumfálním návratem s Hnězdnou. Obě data by tedy mohla být vhodnou událostí pro návštěvu nově vznikajícího kláštera. Datum, kdy byl klášter dokončen nebo posvěcen, není tak důležité jako datum založení konventu a tedy i kláštera 1032.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Tamtéž s. 151.

¹⁶⁰ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 122.

¹⁶¹ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo (2003), s. 15.

¹⁶² Srov. ČAPKA František, *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010, s. 65.

¹⁶³ Víme, že je to datum, kdy se Břetislav a biskup Šebíř navrátili s Hnězdnou s ostatky sv. Vojtěcha a Pěti bratří, není pak vyloučeno, že po tomto návratu navštívili Sázavský klášter a obdarovali ho, ve stejném roce pak vyhlásil Břetislav své dekrety.

¹⁶⁴ Srov. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 85.

¹⁶⁵ Srov. WIHODA Martin, *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. věku*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha: NLN, 2006, s. 241.

¹⁶⁶ Toto datum je běžně udáváno jako datum založení Sázavského kláštera.

10. Sázavský klášter

Původní klášter byl, jako tomu bylo i v případě nejstarších ostatních českých konventů, vybudován ze dřeva a postupně ustoupil kamenným přestavbám. První z nich započala za opata Božetěcha v 90. letech 11. století a v roce 1095 byl vysvěcen nový konventní kostel, v jehož východní kryptě byly uloženy ostatky opata Prokopa. Jak vypadal klášter v době Prokopově, bohužel nevíme. Archeologicky je doložena existence dřevěných staveb pod dnešní zástavbou, účel a zástavbu nejstarších objektů můžeme zrekonstruovat, neboť navazovaly na své předešlé stavby a nemohlo se stát, že by místo nich byla postavena část jiná. V prostoru dnešního kláštera žádné viditelné stopy Prokopova konventu už nenajdeme, stojí tu celkem zachovalé klášterní budovy přímo na místě staveb původních. Hlavní stavbou byl kostel a k němu z jihu přiléhala dřevěná klauzura, v 19. století přestavěná částečně na zámek. Na druhé západní straně nádvoří, pod budovou fary, stál původní příbytek opata. Na severu se nalézá klášterní zahrada, které vévodí odkrytý půdorys prvního sázavského kamenného kostela, který byl zasvěcen sv. Kříži a sloužil jako křtící i hřbitovní svatyně obyvatelům laického sídliště.¹⁶⁷

10.1. Život v Sázavském klášteře

Jaký byl život v Sázavském klášteře za dob opata Prokopa se dozvídáme z prokopských legend. Jejich autoři usilovali o vytvoření životopisných textů, oslavujících světce, tedy osoby, jejíž zásluhy z nich učinily následováním hodný příklad. Kromě toho se legendy staly důležitou výpovědí o době, v nichž vznikaly.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Srov. LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země*, Praha: Libri, 2008, s. 70-73.

¹⁶⁸ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 137.

Víme, že Sázavský klášter se řídil řeholí svatého Benedikta. Můžeme si proto říci, jaká má tato řehole výhody. Přednosti benediktinské řehole oproti starším řeholím jsou v požadavku doživotního pobytu v klášteře, zavedení slibů ve formě ústní i písemné, vzácnou přizpůsobivost nejrozmanitějším poměrům místním, časovým a kulturním, ale zvláště harmonické spojení materiální, duchovní a náboženské životní úlohy mnichů.¹⁶⁹ V duchovním životě je velmi důležité, jakým způsobem člověk používá čas, který mu Bůh daroval k posvěcení a osvětlení. V Benediktově klášteře každý přesně věděl, co má dělat, v kterou dobu a jakým způsobem.¹⁷⁰ Tak se podle sv. Benedikta, jenž zavazoval své bratry k denní práci, pracovalo i v Sázavském klášteře. Nejvíce práce bylo v počátcích kláštera, kdy bylo třeba kácet les a proměňovat jej v úrodnou půdu. Do sklonku doby předhusitské získal klášter na padesát osad vybudovaných vnitřní kolonizací. Také řemeslná práce byla pro klášter nutností, neboť ten měl tvořit samostatnou jednotku, naopak přebytky bylo možno prodávat. Druhou povinností mnichů byla zbožná četba, která se měla střídat v určitých hodinách s ruční prací. Nejvyšší prioritou života bratří byla ovšem povaha náboženské. Liturgickými předpisy benediktinské řehole se řídili i sázavští mniši. Bohoslužby se konaly za života Prokopova slovansky podle západního, římského ritu.¹⁷¹ Z přesného rozdělení času je patrné, že bohoslužba je pro řeholi sv. Benedikta nejdůležitějším prvkem dne, kterému je všechno podřízeno.¹⁷² Tak i sázavský konvent žil v benediktinském duchu a harmonického spojení životních úloh a řídil se životním heslem „ora et labora – modli se a pracuj.“ Benediktinský řád má ústavu přísně monarchickou a záleží tedy na opatovi, jaký duch v klášteře vládne. O opatovi Prokopovi se v jeho životopise píše, že byl zakotven na pevném základě svých ctností a upevněn trvalou předností své pokory a lásky. Stal se pastýřem tak radostně vlídným a laskavě dobrotivým, že ho jeho poddaní více milovali, než se ho obávali. Jinak nevíme o Prokopovi jako opatu nic bližšího.¹⁷³

Jak vypadal život v klášteře a v jeho okolí si můžeme představit z jednoho příkladu ze zázraků spjatých s Prokopovým životem. Jde o příběh člověka jménem Menno, který toužil zúčastnit se prosebného procesí *Rogationes*, ale bránila mu v tom řeka.¹⁷⁴ Na Prokopovu přímluvu připlula k Mennovi loďka a převezla ho na správný břeh, kde se zúčastnil procesí. Nejde nám zde ani tak o legendistický zázrak s loďkou, ale spíše o to, že Prokop organizoval

¹⁶⁹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 56.

¹⁷⁰ Srov. SCHALLER Marian, *Svatý Benedikt*, Praha: Bohuslav Rupp, 1947, s. 191.

¹⁷¹ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 57-58.

¹⁷² Srov. *Svatý Benedikt*, cit. dílo (1947), s. 193.

¹⁷³ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 58-61.

¹⁷⁴ *Rogationes*-jde o svátek seslání Ducha svatého.

Rogationes a to vypovídá o tom, jak opat prováděl pastorační práci mezi okolním obyvatelstvem. Základem svátku bylo procesí, v jehož čele se nesly kříže, přednášely se litanie, předčítali začátky evangelií a četly se modlitby. Tento obraz velmi přesně odráží i *Vita minor*, která sice přímo nekommentuje *Rogationes*, ale hovoří o litanii s třídním postem mezi Velikonocemi a Letnicemi podle římského obyčeje.¹⁷⁵

V Sázavském klášteře byla hned od počátku také teologická škola pro vzdělávání mnišského a kněžského dorostu, jejímž učitelem byl sám opat Prokop. Výborně znal slovanské písemnictví a sám přepisoval a učil bratry přepisovat slovanské evangeliáře a jiné liturgické knihy. Tak vznikla na Sázavě první česká umělecká škola a klášter se stal centrem vzdělanosti. Sázavský klášter zůstával ve spojení se slovanským basilíánským monastýry nejen v Uhrách a na Slovensku, ale i na Rusi. Dokazují to dary ostatků ruských kněžiců a mučedníků sv. Romana Borise a sv. Davida Glěba, které byly věnovány klášteru někdy po roce 1071.¹⁷⁶

Stále zde panuje spor o „staroslověnský“ charakter tohoto kláštera. Na Sázavě skutečně vznikaly památky psané ve staroslovenštině, doloženy jsou i kontakty s východní církví, na druhou stranu se dnes už většinou odmítá příslušnost kláštera k východnímu liturgickému obřadu.¹⁷⁷ Sázavský klášter byl svou povahou velmi specifický a lišil se od typických benediktinských klášterů té doby, které na našem území prezentoval Břevnov. Můžeme předpokládat na základě údajů v legendách, že tento klášter měl jistý vztah k západnímu mnišství a to skrze řeholi sv. Benedikta. Dá se však předpokládat, že v případě Sázavského kláštera v počáteční etapě jeho existence šlo o klášter svou povahou spíše východního typu, někdy označovaný také jako basilíánský. Jeho hlavními prameny bylo cyrilometodějské dědictví v takové podobě, ve které se dochovalo do doby vzniku kláštera. A svatý Prokop a jeho zkušenost byli jeho hlavním duchovním vůdcem kláštera.¹⁷⁸

Legenda dále potvrzuje zejména Prokopovu činnost lékařskou, projevující se v různých skutečích zázračného uzdravování nemocných. Prokopovy činy jsou popsány

¹⁷⁵ Srov. SOMMER Petr, cit. dílo (2007), s. 146.

¹⁷⁶ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo (2003), s. 18.

¹⁷⁷ Srov. LUTOVSKÝ Michal, cit. dílo (2008), s. 68-69.

¹⁷⁸ Srov. ONDRÁŠ Vladimír, *Byl svatý Prokop basilíán nebo benediktin*, in: *Světky a jejich kult ve středověku*, Sborník Katolické teologické fakulty UK, usp. KUBÍN Petr a kol., České Budějovice, 2006, s. 216.

v legendách v různých skutcích a zázracích. Za Prokopova života jsou známy tyto skutky a zázraky:

Jak se Menna dostal přes řeku

Uzdravení slepé dívky

Osvobození posedlého

Vzkříšení mrtvého

Proroctví před smrtí

11. Prokopova smrt

25. března roku 1053 opat zemřel. Byl pohřben v kostele svaté Boží Rodičky, jež sám vystavěl.¹⁷⁹ Přítomnost biskupa Šebíře na jeho pohřbu, podle mnoha autorů dokladuje vážnost a důležitost jakou opat pobíral. Před svou smrtí byl asi Prokop trápen starostmi o své bratry. Věděl, že po smrti knížete Břetislava, zakladatele kláštera, nastoupí jeho syn Spytihněv, kterého se obával. Uvádí se, že dva dny napřed předpověděl opat svou smrt. Zavolal si k sobě svého syna Jimrama a synovce Víta. Sdělil jim své vidění budoucích událostí, tak jak je skutečný běh dění potom potvrdil.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Srov. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo (2003), s. 28.

¹⁸⁰ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 60.

12. Události po Prokopově smrti

12. 1. První vyhnání slovanských mnichů

Nástupcem sv. Prokopa byl jeho synovec Vít. V roce 1055 zemřel kníže Břetislav a na jeho trůn nastoupil jeho syn Spytihněv. Ještě před Břetislavovou smrtí v roce 1054 vyvrcholil zápas mezi západním a východním křesťanstvím. Římsí legáti v čele s kardinálem Humbertem položili na hlavní oltář v Hagia Sofia exkomunikační buly a opustili Cařihrad, aby se tam již nikdy nevrátili. Tehdy se rozdělilo křesťanství na západní-katolické a východní pravoslavné. V Čechách už od dob Konstantina a Metoděje, byla autorita Říma uznána i slovanským klérem. Jistá tolerantnost Říma k používání slovanského písma a řeči, byla dána politickou situací.¹⁸¹ Nástupem Spytihněva se vše změnilo. Spytihněv, který se do Říma obrátil s prosbou o královskou korunu, byl obhájce latinského směru, neboť z něj by vytěžil větší politický zisk. Postavil se na stranu západní, aby byl ve shodě s papežskou politikou a vyhnal slovanské mnichy včetně opata Víta ze země. Sázavský klášter následně převzal německý opat s komunitou břevnovskou, ale brzy Sázavu opustil a ta byla prázdná až do Spytihněvovy smrti.¹⁸²

Jaká byla politická situace v zemi v roce 1055 nám podává zpráva o tom, že Spytihněv nechal uvěznit na tři sta moravských velmožů a nahradil je svými družiníky a vojáky. Své bratry zbavil údělů, načež jeho bratr Vratislav raději uprchl do Uher. A svými dalšími rozhodnutími zmařil závěť svého otce Břetislava.¹⁸³ Tak sázavští mniši doplatili na prohanou Spytihněvovu politiku. Spytihněv sice pečoval o rozkvět církevního života, ale podporoval jen směr západní, čímž potlačoval východní slovanský směr. Nakonec se roku 1059 Spytihněv smiřuje s Vratislavem a vrací mu někdejší úděl na Moravě. Ke cti Spytihněvově je snad třeba dodat, že založil kolegiální chrám sv. Štěpána v Litoměřicích a roku 1060-61 zahájil velkorysou přestavbu kostela sv. Víta na Pražském hradě.¹⁸⁴ Ve věku 30 let v roce 1061 pak umírá a jeho mladší bratr Vratislav II. se ujímá vlády.

¹⁸¹ Srov. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 86.

¹⁸² Tamtéž s. 86.

¹⁸³ ČAPKA František, *Dějiny zemi Koruny české v datech*, Praha: Libri, 2010, s. 69.

¹⁸⁴ Tamtéž s. 69.

Není pak asi náhoda, že mniši vyhnaní ze Sázavského kláštera se v Uhrách připojili k Vratislavovu protispytihněvskému táboru. Soužití obou křesťanských ideologií latinské a řecké tam přilákalo i sázavské vyhnance.¹⁸⁵ Přízeň, kterou projevoval Vratislav II. Sázavskému klášteru byla jistě motivována i nuceným pobytem v Uhrách a také jeho těsnými vztahy k Uherskému dvoru.¹⁸⁶ Tak v létě 1061 byli povoláni zpět mniši slovanského obřadu do Sázavského kláštera. Po návratu z vyhnanství věnovali mniši výstavbě kláštera značnou péči. To započal opat Vít, za jehož vlády byl roku 1070 posvěcen biskupem Jaromírem na Sázavě kostel sv. Kříže. Dál v budování pokračoval další opat Božetěch.¹⁸⁷ Opat Božetěch se těšil velké přízni Vratislava II., neboť Sázavský klášter ho spojoval s východním světem.¹⁸⁸ Možná proto následně Vratislav roku 1079 požádal papeže o povolení slovanské liturgie, papež Řehoř VII. ale odmítl.¹⁸⁹

12. 2. Druhé vyhnání mnichů a zánik slovanské kultury na Sázavě

Sázavský klášter byl rozšiřován ještě v roce 1095.¹⁹⁰ Následující rok ale už nesl zlověstný příslib osudu slovanské liturgie na Sázavě. V té době se horlivé odborné hnutí zasazovalo o sjednocení liturgie a dalo podnět k revizi všech liturgických knih, aby nebyly psány jiným jazykem než latinským a tak se pod cizím jazykem do katolických knih nemohl vloudit nějaký blud.¹⁹¹ Při tom proběhlo v Sázavském klášteře v roce 1095 uložení ostatků dvou světců-ruských mučedníků. Obřad sice proběhl západním způsobem, ale uložení ostatků východních světců naznačovalo, že spojení Sázavy s východní církví stále pokračovalo. Mnich sázavský zachoval ve svém vyprávění svědectví o rozporech mezi příslušníky kláštera a opatem Božetěchem, kteří ho osočovali před knížetem Břetislavem II. Ten se ujal vlády

¹⁸⁵ REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 89.

¹⁸⁶ Tamtéž s. 89.

¹⁸⁷ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 62.

¹⁸⁸ Viz. FIALA Zdeněk, *Přemyslovské Čechy*, cit. dílo (1965), s. 76. V té době byly kláštery silnou hospodářskou oporou knížete. Proto je často navštěvoval a oni měli za povinnost ho pohostit a ubytovat.

¹⁸⁹ Srov. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 95.

¹⁹⁰ Srov. KADLEC Jaroslav, cit. dílo (2000), s. 66.

¹⁹¹ Tamtéž s. 67.

roku 1092 a už před svým nástupem stál příkře proti otci a snažil se o provedení církevní reformy v duchu příkazů papeže Řehoře VII.¹⁹² Všechny tyto události a horlivost Břetislava II. vyplnit papežův příkaz, zasáhly i Sázavský klášter. Na sklonku roku 1096 byl Božetěch zbaven opatství a musel se svými řeholníky klášter opustit.¹⁹³ Slovanští mniši se buď roztrousili po Čechách do jiných klášterů a nebo jak vypráví legenda, svůj život ukončili.¹⁹⁴

Opat Děthart, který pak zastal funkci opata, se projevil jako dobrý hospodář, soustředil se na pořízení nové knihovny a knihy slovanské se snažil opsat do latiny. Snažil se zabezpečit hospodářský rozvoj kláštera a rozšířit podnikání o vinice. Za jeho opatství se údajně někteří slovanští mniši vrátili a není vyloučeno, že některý z nich byl autorem Menší legendy prokopské, *Vita minor*.¹⁹⁵

¹⁹² Srov. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 97.

¹⁹³ Na jejich místo pak nastoupil roku 1097 opat Děthart s mnichy z Břevnovského kláštera.

¹⁹⁴ Viz. REICHERTOVÁ Květa, cit. dílo (1988), s. 99. Podle rukopisů z 11. století, snad mniši odešli do Uher, někteří se vrátili na Sázavu a dožili tam.

¹⁹⁵ Tamtéž s. 99.

13. Prokopova kanonizace

Kardinál Guidon provedl na Sázavě slavnostní kanonizaci u ostatků blaženého muže v neděli 4. 7. 1204.¹⁹⁶

Prokopův kanonizační proces proběhl v době, kdy v Říši probíhal těžký zápas o královskou korunu mezi Filipem Švábským a Otou IV. Do říšského sporu záhy vstoupilo i papežství, načež se papež Inocenc III. přiklonil na Otovu stranu a Filipa exkomunikoval.¹⁹⁷ Příčiny a průběh Prokopovi kanonizace byly už mnohokrát analyzovány. Nejpřijatelnější a dodnes platné vysvětlení průběhu této události podal Novotný Václav.¹⁹⁸ Tento kanonizační proces nejnověji sumarizoval Kubín Petr.¹⁹⁹ Uvádějí vysvětlení okolností kanonizace, v nichž na předním místě stojí angažovanost Přemysla I. v boji mezi Filipem Švábským a Otou Brunšvickým a neochota Inocence III. vyhovět Přemyslovu přání zřídit v Praze arcibiskupství.²⁰⁰

Příběh o kanonizaci sv. Prokopa je natolik rozlehlý, že mi nepřijde zcela věcné se příliš o něm rozepisovat, neboť v této práci jsem se chtěl zabývat hlavně Prokopovou osobou a jeho životem. Proto si myslím, že důležitý je fakt, že Prokop byl roku 1204 kanonizován a stal se tak naším čtvrtým nejstarším svatým v pořadí.

¹⁹⁶ Viz. *Svatý Prokop divotvůrce*, cit. dílo (2003), s. 37.

¹⁹⁷ Srov. KUBÍN Petr, *Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204*, in: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha: NLN, 2006, s. 107.

¹⁹⁸ Srov. NOVOTNÝ Václav, *České dějiny I/3*, Praha, 1928, s. 227-264.

¹⁹⁹ Srov. KUBÍN Petr, *Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204*, cit. dílo (2006), s. 105-112.

²⁰⁰ Srov. SOMMER Petr, *Svatý Prokop a jeho kult ve středověku*, in: *Světcí a jejich kult ve středověku*, Sborník Katolické teologické fakulty UK, usp. KUBÍN Petr a kol., České Budějovice, 2006, s. 276

14. Ikonografie svatého Prokopa

Můžeme předpokládat, že nejstarší vyobrazení sv. Prokopa bylo v Sázavském klášteře a to ještě před kanonizací v roce 1204. V sochařské výzdobě (z roku 1165) exteriéru chrámu sv. Jakuba ve vsi Jakub u Kutné Hory se nachází socha stojícího muže s bezvousou tváří oděného v dlouhé řeholní roucho, v pravé ruce drží berlu, v levé pak knihu. Jedná se nejspíše o sochu sv. Prokopa. Jeho ikonografie zde vychází z vyobrazení sv. Benedikta, k jehož atributům patří kniha, poukazující na řádová pravidla.²⁰¹ Pro rozmach světcova kultu pomohla jeho kanonizace v roce 1204. První zmínka o ostatkové hlavě je z roku 1321, ale vzhled není blíže popsán. Kult svatého Prokopa se rozmáhá za dob Karla VI. V druhé polovině 14. století se v Čechách ujaly dva základní typy světcova obrazu, jeden v malířství a druhý v sochařství. První vychází z popisu Prokopovi osobnosti v České veršované legendě, podle níž byl svatý Prokop vysoké postavy, širokých plecí, vysokého čela, černých vlasů i vousů. Druhý typ, který se ujal v sochařství, vyobrazuje svatého Prokopa jako bezvousého mnicha mužného věku s prstencovou tonsurou a kapucí.²⁰² Nejrozsáhlejší malovanou svatoprokopskou legendu nalezneme v knize *Liber depictus*. Tato malovaná legenda vychází z *Vita minor* a celý cyklus uvádí zobrazení z Prokopova života.²⁰³ V těchto scénách je Prokop vyobrazen v řeholním roucho, s tonsurou, někdy s kapucí na hlavě, tvář porostlá nízkým vousem, v ruce drží berlu a v některých scénách křížek.²⁰⁴ V rukopise městského muzea v Praze, obsahující latinský astronomický spis se na třetím foliu v iniciále O, objevuje vedle Vojtěcha a Václava vyobrazení sv. Prokopa.²⁰⁵ Oblečen je v benediktinské roucho s kápí, tvář má porostlou vousem na hlavě tonsuru. V této podobě se pak Prokop vyskytuje na většině vyobrazení ze 14. – 16. století.²⁰⁶ Nalezneme zde četná vyobrazení jako např. známá busta sv. Prokopa z vnitřního triforia Svatovítské katedrály.²⁰⁷ Dále pak postava sv. Prokopa na rámu svatovítské Madony.²⁰⁸ Poprvé je sv. Prokop vyobrazen s ďáblem přivázaným na řetězu a to

²⁰¹ Srov. ROYT Jan., *Ikonografie sv. Prokopa*, in: FOLTÝN Dušan, CHARVÁTOVÁ Kateřina, SOMMER Petr, *Historica Monastica I.*, Praha: Filosofia, 2005, s. 195-196.

²⁰² Srov. KAKŠ Jan, Sv. PROKOP, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, Praha: Novina, 1937, s. 171.

²⁰³ Celkem 27 scén, viz. ROYT Jan, (cit. v pozn. 168), s. 196.

²⁰⁴ Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), s. 196.

²⁰⁵ Srov. REMEŠOVÁ Věra, *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1953.

²⁰⁶ Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), s. 197.

²⁰⁷ KUTAL Albert, *České gotické sochařství 1350 – 1450*. Praha: SNKLU, 1962, s. 53-56, obr. 86.

²⁰⁸ Tamtéž st. 102, obr. 138.

kolem roku 1390 neznámým malířem v kostele sv. Jakuba v Libiši.²⁰⁹ Na přelomu 15. a 16. století svatoprokopská úcta ustupuje do pozadí a obnovuje se až ve druhé polovině 16. století po údajném nalezení Prokopových ostatků v troskách krypty na Sázavě.²¹⁰ V 17. století se opět úcta rozmáhá zvláště po obnovení kláštera a přenesení rámě světce zpět na Sázavu.²¹¹ Hlavní pozornost nese svatoprokopská *Vera effigies*. Svatoprokopská *Vera effigies* je obraz provedený roku 1638 na dřevěné desce potažené plátnem, kde je zobrazen Prokop nutící ďábla, zapřaženého do pluhu orat, vpravo je pak světec vyhánějící ďábly od jím založeného kostela.²¹²

Hojně byl sv. Prokop vyobrazován ve všech benediktinských klášteřích v Čechách. V Břevnovském klášteře nalézáme Brandlův obraz sv. Prokopa krotícího ďábla.²¹³ Dále v klášterním kostele sv. Markéty je světec zobrazen společně se svatým Anastasiem, svatým Radimem, svatým Vintířem a svatým Vojtěchem. V opatské kapli je pak vyobrazena scéna setkání svatého Prokopa s knížetem Oldřichem od Karla Kováře z roku 1740. Od téhož autora jsou pak nástěnné malby na stěnách břevnovského ambitu s námětem několika scén z Prokopova života.²¹⁴ V broumovském klášterním kostele sv. Vojtěcha je vystavena část ramena světce a sám světec je v prostorách kláštera připomenut několikrát. Ve slezském benediktinském klášterním kostele v Lehnickém poli vystupuje Prokop ve společnosti svatého Augustina, svatého Řehoře a svatého Vojtěcha na Reinerově obraze Oslavení sv. Benedikta z let 1720-1721. Pozoruhodná je ikonografie na obraze sv. Prokopa v chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, kde je světec oblečen do roucha kanovníka.²¹⁵ Dále se často setkáváme s vyobrazením svatého Prokopa v sochařství. Bývá nejčastěji oblečen do dlouhého roucha, má mitru a berlu, někdy v ruce knihu nebo kříž a na řetězu drží ďábla. Jedno z nejstarších vyobrazení nalézáme na dveřích nové sakristie Svatovítského dómu.²¹⁶ Další příklady sochařského vyobrazení svatého Prokopa můžeme nalézt v kapli sv. Máří Magdalény nad Mníškem pod Brdy nebo na Karlově mostě, kde sv. Prokop sdílí statui společně se svatým Vincencem Ferrarským. V druhé polovině 18. století se stává novým Prokopovým atributem

²⁰⁹ Viz. VŠETEČKOVÁ Zuzana, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*, Praha: Památkový ústav středních Čech, 1999.

²¹⁰ Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), s. 198-199.

²¹¹ KRÁSL František., *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha: Kníž. arcib. knihtiskárna, 1895, Světcova relikvie byla umístěna roku 1706 do sochy sv. Prokopa, stojící na oltáři světcových ostatků.

²¹² Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), s. 200.

²¹³ *Dvě legendy z doby Karlovy, Legenda o svatém Prokopu*, Praha: NČAV 1959, s. 68, obr. VIII.

²¹⁴ Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), s. 204.

²¹⁵ Tamtéž s. 204-205.

²¹⁶ *Dvě legendy z doby Karlovy*, cit. dílo (1959), s. 67, obr. VII.

laň.²¹⁷ Na svatoprokopské ikonografii v 19. a 20. století se dále výrazněji podíleli autoři Josef Mánes, Josef Machek a Mikuláš Aleš.²¹⁸ Mikuláš Aleš vtiskl Prokopovi rysy východního hierarchy. Podobným směrem šel i Josef Václav Myslbek a Damián Pešan.²¹⁹ Oba autoři vytvořili sv. Prokopa jako obhájce slovanské liturgie s knihou liturgických textů na prsou.²²⁰

²¹⁷ ROYT Jan, cit. dílo (2005), socha sv. Prokopa v Českém Wiesenthalu.

²¹⁸ Legendické setkání Prokopa s knížetem Oldřichem je vyobrazeno v kostele ve Vodňanech.

²¹⁹ Josef Václav Myslbek na sousoší sv. Václava na Václavském náměstí v Praze, Damián Pešan v soše v kostele Nejsvětějšího srdce Páně na Náměstí Jířího z Poděbrad.

²²⁰ Srov. ROYT Jan, cit. dílo (2005), st. 205-206.

Závěr

Svatoprokopská úcta je velice rozlehlá a zahrnuje všechny důležité dějinné události naší historie a pokračuje až do naší současnosti. Je pak s podivem, jak tento ne dnes zcela známý světec, je spojován s mnohými stavbami, kulturními i přírodními památkami. Jeho jméno nesou i penziony, hotely i jiné objekty. Je zcela jasné, že tento světec svým životem i smýšlením a svým bojem za slovanskou kulturu, byl a je velice blízký obyčejným lidem, tedy laické církevní obci. Jeho jméno se vyzdvihovalo zejména v době, kdy byl národ v těžkých časech nebo vedl boj proti cizím a nepřátelským utlačovatelům. Proto jméno Prokop, které převzal, se k tomuto jen hodí a světec už jako by dříve předjímal, k jakému účelu jeho úcta bude sloužit. Myslím si, že je v dnešní době tento světec nedoceněn a trochu ve stínu ostatních našich světců. Možná právě proto, že dnešní doba je klidná a nezavdává příčin k vlastenectví, které například vznikalo v minulých dobách. Avšak i přesto si zaslouží sv. Prokop naší úcty. Na závěr bych jen napsal, že sv. Prokop snad až tak není zcela zapomenut. Napadlo mne to nedávno, když jsem projížděl jednou obcí, kde byl na jedné ceduli nápis: „Penzion u sv. Prokopa“. Byl jsem náhle mile překvapen, neboť penzion je zcela nově zbudován a tak snad jeho majitel podle vzoru Přemyslovců, s novou stavbou i nové jméno mu dal. Jméno, které mne v dnešní době mile překvapilo a jsem rád, že lidé na něj nezapomínají.

SHRNUTÍ

Svatý Prokop. Život a Sázavský klášter

Saint Procopius. His life and the Sazava monastery

Jaroslav Kudláček

Shrnutí

V celé své práci jsem se snažil postihnout život sv. Prokopa, tak jak ho mohl před mnoha lety tento světec prožít. Snažil jsem se nastínit sporné otázky a k jejich řešení dospět různými cestami, přičemž jsem se držel dnes platné varianty, ke které dospěli autoři během mnoha let bádání. Kanonizačním procesem a s ním spjatými zázraky jsem se zaobíral jen zběžně, neboť tato práce byla zaměřena hlavně na světcův život. Prokopova kanonizace a s ní spjatá svatoprokopská úcta, patří už do období po světcově životě a je tak rozlehlá, že by sama o sobě vydala na další obsáhlejší práci.

Summary

Over my whole work I have attempted to capture the life of St Procopius as this saint might have experienced it many years ago. I have attempted to outline controversial issues and unravel them through various paths. At the same time I have stuck to the accepted version at which previous authors have arrived over many years of research. I have only addressed the canonisation process and the miracles associated therewith superficially, as this work is primarily focused on the saint's life. The canonisation of Procopius and the associated veneration belong to the period after his death, and are so extensive that they would require a much more extensive work all to themselves.

SEZNAM LITERATURY

PRAMENY

Legenda o svatém Prokopu, in: *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha: NČAV 1959.

Mnich Sázavský, in: *První pokračovatelé Kosmovi*, Praha: Melantrich 1950.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

BARTOŠ František Michalík, *Světcí a kacíři*, Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1949.

BLÁHOVÁ Marie, FROLÍK Jan, PROFANTOVÁ Naďa, *Velké dějiny zemí Koruny české I.*, Praha: Paseka, 1999.

BRIDEL Fridrich, *Jiskra slávy svatoprokopské*, Praha, 1662.

ČAPKA František, *Dějiny zemí Koruny České v datech*. Praha: Libri, 2010.

FIALA Zdeněk, *Přemyslovské Čechy, Český stát a společnost v letech 995-1310*. Praha: NPLP, 1965.

FOLTÝN Dušan, CHARVÁTOVÁ Kateřina, Sommer Petr, *Historica Monastica I., Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002-2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“*, Praha: Filosofia, 2005.

CHALUPECKÝ Václav, RYBA Bohumil, *Středověké legendy prokopské*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

KADLEC Jaroslav, *Svatý Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha: Label, 2000.

KUTAL Albert, *České gotické sochařství 1350 – 1450*. Praha: SNKLU, 1962.

KRÁSL František, *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha: Kníž. arcib. knihtiskárna, 1895.

LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců II. Léta krize a obnovy (972-1012) : od Boleslava II. po Jaromíra*, Praha: Libri, 2007.

LUTOVSKÝ Michal, *Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země (1012-1055), Od Oldřicha po Břetislava I.*, Praha: Libri, 2008.

NOVOTNÝ Václav, *České dějiny I/3*, Praha: Laichter, 1928.

PROFOUS Antonín, *Místní jména v Čechách III.*, Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1951.

REMEŠOVÁ Věra, *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1953.

REICHERTOVÁ Květa, BLÁHOVÁ Emilie, DVOŘÁKOVÁ Vlasta, HUŇÁČEK Václav, *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha: Odeon, 1988.

SCHALLER Marian, *Svatý Benedikt, patriarcha západního mnišstva*, Praha: Bohuslav Rupp, 1947.

SOMMER Petr, *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*, Praha: Vyšehrad, 2007.

SOMMER Petr, TŘEŠTÍK Dušan, ŽEMLIČKA Josef, *Přemyslovci budování Českého státu*, Praha: NLN, 2009.

Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, ed. SOMMER Petr, Praha: NLN, 2006.

Svatý Prokop divotvůrce, Otcové OSBN, Olomouc: MCM, 2003.

Světcí a jejich kult ve středověku, Sborník Katolické teologické fakulty UK, usp. KUBÍN Petr a kol., České Budějovice, 2006.

Sv. ATANÁŠ, *Život sv. Antonína Poustevníka*; přel. VENTURA Václav a kol., s. MENDLOVÁ Edita, Velehrad-Roma : Refugium, 1996.

TICHÁ Zdena, *Cesta starší české literatury*, Praha: Panorama, 1984.

VŠETEČKOVÁ Zuzana, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Praha: Památkový ústav středních Čech, 1999.

ŽEMLIČKA Josef., *Čechy v době knížecí*, Praha: NLN, 1999.

ENCYKLOPEDIÉ A SLOVNÍKY

ATWATER Donald, *Slovník svatých*, Vimperk: Papyrus, 1993.

BUCHBERGER Michal, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg: Herder, 1963.

Ottův slovník naučný nové doby. 4 díl, 2. svazek, Praha: Novina, Tiskařské a vydavatelské podniky, 1937.

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY

Hradecký Rukopis, in: *Památky staré literatury České*, vydané Maticí Českou číslo VIII. řada I., odd. 2. Praha 1881.(elektronická podoba),
<http://www.archive.org/stream/hradeckrukopis00pategoog#page/n6/mode/2up>

CHARVÁT Petr, *Boleslav II. založení Pražského biskupství (973/976)*, in.: *Moravia magna* (elektronická verze), http://www.moraviamagna.cz/historie/h_prbisk.htm

NAŠE ŘEČ. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR čas. *Naše řeč* 8. ročník 13/1929. (elektronická verze), <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1602>

SEZNAM PŘÍLOH

č. 1: Sázavský klášter, s. 68.

č. 2: Sv. Prokop, který spoutal a zapřáhl do pluhu mocnosti temna, s. 69.

Příloha č. 1.

Sázavský klášter

<http://www.klaster-sazava.cz/fotogalerie/fotogalerie-i/>

Příloha č. 2.

Sv. Prokop, který spoutal a zapřáhl do pluhu mocnosti temna.

Svatý Prokop divotvůrce, Otcové OSBN, Olomouc: MCM, 2003. s. 97.

